

VAN STADSTIMMERMAN-METSELAAR TOT
DIRECTEUR VAN GEMEENTEWERKEN
DOOR DR. H. C. H. MOQUETTE.

Wie was hier oorspronkelijk van stadswege aangesteld om zorg te dragen voor en toezicht te houden op de stedelijke gebouwen, bruggen, straten, kaden, enz., kortom op de stadsfabricage?

In 1373 vernemen wij hieromtrent voor het eerst wat; de stad werd toen n.l. in vier deelen gesplitst en over elk vierendeel werden twee brugmeesters aangesteld. Behalve het toezicht op de bruggen behoorde blijkens het oudste keurboek ook nog tot hun taak, om zich bij brand met een vuurpan¹⁾ naar het hun aangewezen vierendeel te begeven, zoodra zij de brandklok hoorden luiden en te zorgen, dat de vuurpan bleef branden, zoolang de brand duurde. Zij mochten echter ook een ander in hun plaats zenden. Bovendien waren zij verplicht ieder jaar rekening en verantwoording te doen van het hun door de vroedschap toegestane geld, ieder voor zijn vierendeel.

In 1507 kwam hierin verandering. Den 29sten April besloot de vroedschap in plaats van de brugmeesters „twee goede mannen” te nemen, „die de stede daertoe setten sal, die een redelic loen hebben sullen voer haeren arbeit”; 6 Mei d.a.v. stelde men dit loon op „9 rinsguldens sjaers mit hem tween ende sy sullen hebben tproffijt datter off komen sall van de brugge int oestvirendeel op ende toe ende weder te sluyten ende sy sullen scotvrij ende waeckvrij sijn”. Als eerste „timmermeesters”, zooals zij genoemd worden, vinden wij Willem Geerijtsz., een handschoenmaker, en Adriaen Hugesz., beiden leden van de vroedschap. In 1509 reeds wordt alleen de laatste als timmermeester genoemd, nadat 4 Mei 1508 nog was bepaald, dat elk dezer heeren 8 pond hollands zou genieten. Tot 1533 vernemen wij verder niets van deze nieuwe instelling, die waarschijnlijk niet al te goed voldeed. Den 9 Juni 1533 achtte de vroedschap het tenminste noodig een bekwaam persoon aan te stellen „omme aanschouw ende toesigt te hebben tot allen der stede werken omme d' arbeyders toe te drijven tot vorderinge ende proffijt van de stede”. Op Gerrit Gerritsz. viel de keuze, maar pas 7 Mei 1534 hooren wij, dat burgemeesters en

1) Een ijzeren voorwerp, waarin pik werd gebrand.

thesauriers last gekregen hebben „omme met Gerrit Gerritsz. te veraccorderen van zijn loon”. Hij moest in handen van burgemeesters en thesauriers den eed afleggen de stad getrouw te zullen dienen en o.a. beloven geen knechts te zullen aanstellen „tensy sijlyuden poorters sijn”¹⁾).

Onderwijl hield de vroedschap het oppertoezicht. Twee leden van dit college moesten om beurten in 1542 op het werk aan de Delftsche Poort toezien „totdat die poort volmaakt sal wesen” en vier leden vormden een commissie voor de reparatie van poorten, muren, stadboomen, enz. en overlegden met thesauriers, wat in dit opzicht te doen was. Gerrit Gerritsz. of Doove Gerrit werd in Maart 1545 vervangen door den „fabryckmeester” Jan de Wit, dien wij tot 1556 in dienst vinden. Hem was eerst een jaarwedde van 6 pond toegezegd, doch in 1547 schijnt hij een rekest tot verhooging ingediend te hebben, tot inwilliging waarvan de vroedschap echter niet genegen was; zij bracht hem zelfs aan het verstand, dat men daarvoor wel een ander kon krijgen. Dit argument heeft blijkbaar geholpen, want Jan de Wit bleef. Sinds Mei 1552 ontving hij echter toch boven zijn wedde 9 caroli gulden. In 1556 had hij al evenmin succès met zijn verzoek om vergoeding voor een kwetsuur bij een val gekregen; de heeren droegen hem op, eerst het bewijs te leveren, dat hij deze kwetsuur in stadsdienst gekregen had. „Dan sal men hem loonen naer advenant van de tijd, dat hij in stadswerk geweest is”. Verder hooren wij niet meer van hem²⁾; doch waarschijnlijk is hij òf vóór 7 Mei 1557 overleden òf heeft hij den dienst verlaten, want dan krijgen burgemeesters en thesauriers de opdracht om bekwame personen aan te stellen „die regardt zullen nemen opte wercken van de metselarije, delven ende anders, oick toesicht te nemen opte stadts wercken, dye zouden moeghen vervallen”. Vermoedelijk is dit niet gebeurd, doch hebben thesauriers het toezicht uitgeoefend en als beheerders van de stadskas het maken van nieuwe werken en het onderhouden der bestaande geregeld. De vroed-

1) Dit werd later veranderd in: als die bequaem sijn.

2) Vóór 1 September 1559 stierf een Jan Dircxsz. de Wit, wiens weduwe Cornelia Joostend. van Bijlenburch den boedel vertichtte voor haar vier onmondige kinderen. Hij was een zoon van Dirck Alewijnsz. en Margriet Claesd. Borre en schijnt steenbakker geweest te zijn. Waarschijnlijk mogen wij dezen voor den fabriekmeester houden.

schap had natuurlijk te beslissen in laatste instantie, doch 7 Mei 1558 meende zij dat nog eens aan de thesauriers onder oogen te moeten brengen. Zij besloot toen namelijk met algemeene stemmen „dat men de stadswercken, die althans gemaect zijn, zal onderhouden in goede reparatie ende 't stadthuys eerstdaechs dackdicht zal maecken ende dat voirtaan den thesauriers in der tijt weesende geen groote wercken an en zullen legghen noch te beghinnen dan by advys ende meeste stemmen van de vroetschappe”.

Zoo bleef de toestand tot 2 April 1579, toen men het beter vond één thesaurier en één fabriekmeester aan te stellen „die de betalinge van der stede schulden ende reparatie van haere wercken respectieve alleen hebben ende doen sullen”; 21 April 1579 achtte de vroedschap het noodig den laatste „uyt de buyck van de stadt —, ende nyet uyt de vroedschappen” te verkiesen, doch nog geen maand later, 7 Mei, kwam zij op dit besluit terug en de fabriekmeester bleef gekozen uit de regeering. Zonder den thesaurier daarin te kennen schijnt geen penning voor de fabricage uitgegeven te zijn. 13 Juni 1579 moesten de heeren samen b.v. een goed paard voor de vuilniskar koopen. In 1595 kwamen er twee fabriekmeesters, in 1698 drie, die van dat oogenblik een college vormden en sinds 28 Mei 1698 vaste vergaderingen hielden, waarvan de notulen bewaard zijn. In 1798 werden zij vervangen door vier commissarissen van de fabricage, in 1803 keerden men terug tot drie fabriekmeesters, die als commissarissen van de fabricage en caserneering in 1811 voorloopig aanbleven, doch kort daarop met een lid vermeerderd werden. In 1824 heet dit college commissie tot het beheer over stadsgebouwen en eigendommen, bestaande uit burgemeester en twee wethouders, in 1835 werden daaraan twee raadsleden toegevoegd.

Een of meer fabriekmeesters hebben dus bijna voortdurend sinds 1533 het toezicht gehad op de stadswerken en de arbeiders der stad, maar zij werden in het laatste gedeelte van hun taak bijgestaan door vaklui, die als het ware als meesterknechts fungeerden. Het is eigenaardig, dat een vaste stadstimmerman-metselaar pas in het 2de kwartaal der 16de eeuw genoemd wordt, terwijl in de rekeningen van 1426/7 en van 1429/30 wel „der stede bogemaker” voortkomt. Wij vinden daghuren vermeld van verschillende timmerlieden en metselaars, doch blijkens hun daghuur

schijnt de een voor de stad niet meer te beteekenen dan de ander. 11 Juli 1545 wordt „der stede timmerman” genoemd, die evenals de thesauriers een sleutel van de steenplaats mocht hebben. In 1550 treffen wij twee stadstimmerlui aan, n.l. Gerrit Bras en Dircks Willemsz. De eerste werd 27 Augustus 1550 voor drie maanden geschorst, omdat hij zich aan insubordinatie tegenover de thesauriers had schuldig gemaakt. Terwijl hij in stadsdienst was, had hij zich soms een schoft geabsenteerd en dan toch zijn volle daghuur geëischt onder bedreiging „nimmermeer eenige steen aan de stede te leggen”. Of de kwestie is bijgelegd vermelden onze bronnen niet; in ieder geval heeft de stad nog wel van zijn diensten gebruik gemaakt. In Dec. 1556 ontving Gerrit Bras, metselaar, uit stadskas betaling, omdat hij met de thesauriers naar steenbakkerijen aan den IJsel geweest was om steenen te kopen. Hoewel hij in 1550 timmerman genoemd wordt, meen ik hem voor een metselaar te mogen houden, die misschien eerst gefungeerd heeft als stadstimmerman-metselaar¹⁾, totdat Dirck Willemsz., wellicht wel tengevolge van de kwestie met Gerrit Bras, 27 Aug. 1550 tot timmerman werd aangesteld op een daghuur van 9 stuivers. Hij mag geen knechts aannemen dan met toestemming van de thesauriers en van Jan de Wit (den fabriekmeester) en geen „gauderinge (= vereering) ofte iets van die knegts genieten, sal ook van nu voortaan geen spaenderen ofte eenigh hout van affval genieten ende thuis dragen, maar de stede te laten volgen”. Ging hij op deze voorwaarden niet in, dan „sal die stede heur versien”. Verder wilden stadsbestuurderen in geen geval gaan en zij gaven te kennen, dat zij om hem niet verlegen waren. Het hier gespatieerde „voortaan” zal beteekenen, dat Dirck Willemsz. of zelf van dien afval misbruik had gemaakt of dat zijn voorganger of collega Gerrit Bras een te ruime opvatting daarvan had gehad. Dirck Willemsz. nam de benoeming aan, maar 30 December 1551 moest men hem al aanmanen om zich aan het contract te houden. Heel lang had hij geen plezier van zijn

1) In de gifteboeken komt hij in dezen tijd steeds als metselaar voor. Hij kocht 14 Febr. 1547 een huis en erve aan de Spuivaart n.z., dat in 1584 door zijn weduwe Jannetgen Henricx verkocht werd. Zij heet 10 Mei 1561 al weduwe. Ook had hij een huis in de Torenstraat.

baantje¹⁾; in de stadsrekening van 1556/7 vinden wij in zijn plaats Pieter Claesz., die daarin wel niet stadstimmerman wordt geheeten, doch om zijn daghuur van 9 stuivers (n.l. van 1 Febr. — 1 Oct., anders 8 stuivers), terwijl geen der andere timmerlieden meer dan 5 à 6 stuivers verdiende, en ook om het hem opgedragen werk mogen wij hem wel daarvoor houden. Hij werd o.a. naar Dordt gezonden eerst om hout te keuren daarna om te zorgen voor het inschepen en vervoeren daarvan.

Tot welk jaar hij zijn functie heeft waargenomen blijkt niet. Wij weten alleen, dat hij vóór 23 Juli 1579 overleden is²⁾. Pas 10 Mei 1586 echter vinden wij de aanstelling van Dirck Pietersz. Lomp tot mr. timmerman dezer stede op heel wat betere voorwaarden dan zijn voorgangers, n.l. 15 stuivers per dag, als hij in stadsdienst werkt, van 1 Maart tot 1 October en 12 stuivers van 1 October tot 1 Maart, en bovendien vrije woning. Hij mocht echter niemand buiten zijn familie bij zich laten inwonen en geen hout en spaanders verkoopen, doch alleen voor zijn huisbrand gebruiken de spaanders „van de bijl vallende”; de overige afval was voor de stad. Hij kreeg een inventaris van alle aan de stad toebehoorende gereedschappen en bleef daarvoor verantwoordelijk. Den 15den Augustus 1594 vond de vroedschap het geraden hem wegens ouderdom en voortdurende ziekte eervol te ontslaan met een pensioen van 10 stuivers per werkdag, waarvoor hij evenwel verplicht zou zijn nog zooveel mogelijk diensten te presteeren en de bevelen dienaangaande van den fabriekmeester en den stadstimmerman te gehoorzamen. Niet lang genoot hij van zijn betrekkelijke rust; hij werd reeds begraven in de week van 5—12 September 1594.

Zijn opvolger, Jonge Adriaen Jansz. van Delft, begon met de dubbele daghuur van Lomp, n.l. 30 stuivers per werkdag. Zijn werkkring werd dus nu gewichtiger geacht en de heeren vonden het daarom noodig een instructie voor hem vast te stellen, waarin bepaald werd, dat voor de stadswerken twee of ten hoogste drie timmerknechts en een jongen aangenomen mochten worden.

1) Dirk Willemsz., timmerman, komt in het kohier van 1553 voor met een huis in de Lomberdstraat o.z. prot. n°. 2197/8; 13 Maart 1556 behoorde dit aan zijn weduwe. Zijn eerste vrouw Lysbet Dircxsz. was een dochter van Dirck Jansz. „die men hiet den krijter”.

2) Het huis Lomberdstraat w.z. prot. no 2132, 31 Maart 1569 door hem aangekocht, werd 23 Juli 1579 door zijn weduwe Anna Huyghen verkocht.

Groot was het vaste personeel dus nog niet aan den timmerwinkel in het stadstimmerhuis in de Westewagenstraat.

Van wanneer dagteekent dit stadstimmerhuis? Ten naastenbij kunnen wij dat bepalen. De pater van het St. Agathaconvent verkocht 1 Juni 1564 aan de stad een erf „met het gunt daarop getimmert ende alzoo 't nu ter tijd beheynt ende bepaelt staet” in de Westewagenstraat, ten zuiden belend door het koehuis van het convent, ten noorden door een steegje. Hoogst waarschijnlijk is dit het terrein, waarop de stad haar timmerhuis bouwde. In transporten van het ten zuiden hiervan gelegen huis wordt 10 October 1569 nog „de stad van Rotterdam” als belending genoemd, d.w.z. stadsterrein, 10 Februari 1574 leest men in de plaats daarvan „het stadstimmerhuys”. Het zal dus gebouwd en in gebruik genomen zijn tusschen 1569 en 1574 en heeft voor dat doel gediend tot 1599, toen aan het Haringvliet z.z. een nieuw stadstimmerhuis is betrokken¹⁾. Het timmerhuis in de Westewagenstraat w.z. was door de zoogenaamde Mennepoort of Mole-naarsgang, later de Trouwsteeg, gescheiden van het St. Agathaklooster. Op het verlaten terrein is na 1599 de Peperstraat, Halvemaanstraat of Raamslootstraat aangelegd. Waarschijnlijk hebben er naast een grooter huis enkele kleine gebouwen gestaan en werd een daarvan in 1586 den stadstimmerman ter bewoning aangewezen.

Ook de stadsmetselaar had daar een onderdak gevonden. Wie de opvolger van Gerrit Bras geworden is en of misschien dit ambt eenige jaren vacant is geweest, vond ik niet vermeld. Gijsbert Sebastiaensz. komt 1 en 12 September 1584²⁾ als stadsmetselaar voor, doch hij kan het toen al wel eenige jaren geweest zijn. Hij verzocht in Juni 1586, zeker naar aanleiding van den op hooger salaris benoemden stadstimmerman, ook om verhooving van zijn wedde, die toen eveneens op 12 à 15 stuivers gebracht is, benevens vrije woning voor hem en zijn familie. Hij stierf 12 of 13 Mei 1600³⁾.

1) Kortebrant spreekt van nog een ouder gebouw, eigenlijk slechts een timmerloods, op het Roodezand, doch bewijzen daarvoor ontbreken.

2) In koopbrieven van een erve in de Wildezee- of Rombout de Vriesesteeg.

3) In een testament van 1 Juni 1597, voor notaris Symons verleden, had hij aan zijn zoon Andries vooruit gemaakt „gebonden ende ongebonden boeken, geschriften, papieren ende andere gereedschappen de architecture of metselarije aengaende”.

Nog van een derden stads-ambtenaar moeten wij hier even gewag maken, n.l. van den stadssmid. In het midden der 16de eeuw was Cornelis „der steede smit”, belast met het smidswerk voor de stad, waarschijnlijk tot 1556¹⁾, waarna Dirck Heindricxsz. hem in dat ambt zal opgevolgd hebben, al komt deze in de rekening van 1556/7 nog niet voor²⁾. Hij stierf 30 December 1574 en in zijn plaats benoemde men toen Gerrit Hermansz. alias Mannitgen Mick. In Juni 1587 stierf deze³⁾ en 27 Augustus d.a.v. kwam zijn betrekking aan zijn zoon Adriaen Gerritsz. op dezelfde wedde en voorwaarden, die wij, jammer genoeg, niet kennen. Uit latere gegevens hieromtrent kunnen wij wel opmaken, dat de smid niet zooveel voor de stad beteekende als zijn confraters de timmerman en de metselaar. Adriaen Gerritsz. stierf 3 Mei 1608 en een stadssmid wordt verder in de vroedschapresolutiën niet meer genoemd.

In hoeverre hebben timmerman en metselaar invloed gehad op het stadsbeeld, op de stadsgebouwen en den aanleg van straten? Heel moeielijk is daarvan iets te zeggen. Hun namen worden in verband met stadswerken niet genoemd, ja, het blijkt zelfs meer dan eens, dat in belangrijke zaken het advies van anderen gevraagd wordt. Zoo lezen wij, dat 16 December 1550 aan Cornelis Fredericksz. opgedragen werd, toezicht te houden op de werken der stad, zoolang hij aan der stede kerk zal werken. Nu was Dirck Willemsz. reeds in Augustus van dat jaar tot stadstimmerman aangesteld en de verhouding van dezen tot Cornelis Fredericksz. is niet duidelijk. Misschien hebben wij hier met een vreemde deling te doen; zijn naam tenminste trof ik in dien tijd nergens elders aan.

Het ambt van fabriekmeester was in 1579, zooals wij gezien hebben, opnieuw ingesteld, diens salaris op 120 gulden gebracht en men had het noodig gevonden er bij te bepalen „mits, dat

1) Mr. S. Muller. Het Heilige Geesthuis te Rotterdam bl. 56, noemt hem in de Lomberdstraat na 1509. Cornelis Adriaensz. smid komt als eigenaar van huizen aldaar, n°. 2159/60, voor tot 1556; in 1557 zijn weduwe, daarna Jacob Cornelisz., die in 1560 gemeenlandssmid (n.l. van Schieland) heet.

2) Dirck Henricxsz. smid, Dirck de smid of alleen „de statssmit” komt in 1573 en 1574 meermalen voor in de Rekening van Burgemeesteren en Regeerders van aan het land verschoten penningen, voor leveranties van ijzerwerk.

3) Het huis in de Lomberdstraat w.z. n°. 2135, den 14^{den} November 1558 door hem gekocht, kwam 5 Maart 1588 aan Adriaen Gerritsz.

hij sij een bequaem persoone, ten eynde alle dingen met beter ordre ende sulx als 't behoort moge werden gedaen ende gevordert", maar 7 Mei had men hiervoor in de plaats gesteld, dat „in tijde van groote werken tot hem sal werden gestelt een adjunct". De fabriekmeester behoefde dus geen vakman te zijn, daarvoor diende de adjunct! Heeft men daarbij aan den stadstimmerman gedacht? Waarschijnlijk niet, want er was geen vacature, daar Pieter Claesz. eerst in Juli van dat jaar overleed en de stadstimmerman is bovendien nooit alleen voor bepaalde werken benoemd. Wij zullen dus hierbij meer moeten denken aan bouwkundigen of landmeters, die in bijzondere gevallen diensten presteerden. Ook 16 Mei 1586 vernemen wij nog eens, dat de nieuw aangestelde fabriekmeester Jan Jaspersz., verwer, onder goedkeuring van burgemeesteren in groote werken een bekwaam persoon tot toeziender moest aanstellen.

De volgende jaren gaven tot dien maatregel meermalen aanleiding. In 1577 reeds was men begonnen met de uitbreiding der stad in het zuidoosten door het afbreken der vestmuren aldaar; in 1584 ving de groote uitbreiding aan, die Rotterdam verrijkt heeft met het prachtige havenkwartier aan den Maaskant. Het is een tijd van rusteloos werken, de tijd, waarin Rotterdam van een der kleine steden opklimt tot den rang van groote stad in Holland. Overal in de oude stad afbraak van oude en opbouw van nieuwe huizen. Behalve met de Delftsche of St. Jorispoort, die in goeden staat was, zag het er met de stadspoorten heel droevig uit, ook al ten gevolge van den brand van 1563. De stadsfabricage beleefde een drukken tijd! 26 Maart 1592 nam mr. Joost Govertsz. van der Goude het werk aan om de „kulck binnen de spuye deser stede" te maken en de vroedschap stelde hem toen aan als „ordineermeester" over dat werk, om de teekeningen of mallen daarvoor te doen vervaardigen en op alles orde te stellen, voor een belooning van 25 ponden vlaams. 9 Mei 1594 besloot zij door deskundigen „patroonen" te laten maken voor een nieuwe Hoofdpoort en de hiervoor genoemde kulk aan te besteden. In 1595 kreeg men de verandering van één tot twee fabriekmeesters, wien een secretaris of klerk werd toegevoegd. Dat het ambt van den stadstimmerman onder die omstandigheden van meer beteekenis was geworden, al treedt hij dan ook nog niet op den voorgrond, is begrijpelijk en zijn salaris was dan

106

ook, zooals wij gezien hebben, verdubbeld. Hoelang Adriaen Jansz. als timmerman verbonden is geweest aan stadsfabricage, is niet te zeggen. Na zijn benoeming verdwijnt deze ambtenaar van het tooneel¹⁾ en het is dus heel goed mogelijk, dat, toen zijn plaats in 1603 weer vervuld werd, er reeds geruimen tijd een vacature was geweest.

20 Juli 1603 benoemde de vroedschap èn een nieuwen stadstimmerman èn een nieuwen stadsmetselaar, n.l. Adriaen Lenertsz. van Noorden en Andries Gijsbrechtsz., den laatste in plaats van zijn in Mei 1600 gestorven vader Gijsbrecht Sebastiaensz. Met Adriaen Lenertsz. begint een nieuwe tijd voor den stadstimmerman. Hij was al lang geen onbekende meer voor de stadsbestuurders, want onder de verschillende grondkaarten van bouwterreinen, die door de stad in erven werden uitgegeven en door hem geteekend zijn, is er reeds eene van 1598²⁾. Hij wordt meer meegeteld en zijn adviezen worden gevraagd, b.v. in Oct. 1603, toen de vroedschap hem de eer waardig keurde zijn raad in te winnen omtrent de bestekken voor het nieuwe stadhuis. Toen de Oostpoort in 1611 vernieuwd zou worden, droegen fabriekmeesters hem op, daarvan een bestek te maken en hij moest in dat jaar met zijn chefs ook den kerktoren inspecteeren, daar kerkmeesters om subsidie hadden aangeklopt bij de stad voor het maken van het nieuwe „horologie”³⁾.

Toen in 1614 het St. Josephsgilde der timmerlieden en het metselaarsgilde kwestie hadden, moest de stadstimmerman met de fabriekmeesters moeite doen om de zaak in orde te brengen. In Januari 1624, bij den inbraak van den Lekdijk boven de vaart van Utrecht, zond Rotterdam daarheen, op kosten trouwens van het gemeeneland, „een schip met deelen, een schip met horden, een schip met balcken, de stads heyde ende meerdere gereetschappe” en bovendien dezer stede timmerman en den meester aardewerker. In Juli 1625 vernemen wij nog, dat bij een proces over de Heul bij Overschie o.a. Adriaen Leendertsz. voor den Hoo-gen Raad geroepen werd. Hij speelt dus een veel grooter rol dan

1) Ook zijn dood is niet gevonden.

2) In het Oude Kaartboek zijn zes kaarten van hem, tusschen 1598 en 1613.

3) Een rapport werd door hem uitgebracht aan heeren burgemeesters, nadat hij op hun last 25 Sept. 1612 den stand van den toren had opgenomen. (G. van Reyn I. Aant. 36.)

zijn voorgangers, doch dat neemt niet weg, dat, toen heeren fabriekmeesters in 1616 hulp bij hun toezicht noodig hadden, Adriaen Tromper op een gage van 340 ponden tot toezien op der stede werken werd benoemd. In November 1610 pas bereikte Adriaen Lenertsz. het salaris van zijn voorganger, n.l. 30 stuivers daags en hij had zijn woning in het stadstimmerhuis aan het Haringvliet. Toen hij en de metselaar in 1616 het opmeten der straten afzonderlijk in rekening brachten, hoewel zij het in hun gewonen werktijd deden, werd hierop aanmerking gemaakt.

Langzamerhand kwamen er meer klachten over hem. Aan burgemeesters was in 1631 ter ooren gekomen, dat eenige stadsmesters stadsmaterialen tot hun eigen behoef gebruikten; zij riepen dus den stadstimmerman ter verantwoording en deze bekende toen, dat hij „verscheide stadsmaterialen heeft geappropriert tot zijn eygene huysen, die hij binnen dese stad heeft getimmert”¹⁾. Den 10^{en} November 1631 werd hem zijn ontslag aangezegd, terwijl de andere meester timmerman, de stadsmetselaar en de steenhouwer mededeeling ontvingen, dat de stad in geen drie maanden stadswerken zou uitvoeren en hun diensten en die hunner knechts dus voorloopig niet noodig waren. Als radicaal bezuinigingsmiddel werd dus het werk zooveel mogelijk stopgezet. Niet alle werk, want alle reparatiën konden niet uitgesteld worden. Aan de havens werd gebruik gemaakt van sloopstimmerlieden en vroegere stadstimmerknechten.

Naar den naam van den geschorsten „meester timmerman” zullen wij maar niet gissen. Ook de naam van den stadsmetselaar wordt niet genoemd. Andries Gijsbertsz. was tusschen 17 en 24 Mei 1626 overleden. Een enkele maal komt hij voor in de vroedschapsresolutiën. 11 April 1609 werd hem vergund zijn woning aan het Haringvliet, d.w.z. in het stadstimmerhuis, te verlaten en ergens anders te gaan wonen²⁾, hij kreeg vergoeding voor de

1) Hij komt van 1589 af voor als eigenaar van verschillende huizen en erven. Bij het testament van hem en Maritgen Cornelis 3 Sept. 1610 voor not. Symons verleden werd aan de kinderen f 1200 besproken. Hij zal een zoon geweest zijn van Leendert Pietersz. van Noorden, timmerman. Bij zijn dood tusschen 15 Aug. en 4 Sept. 1638 woonde hij aan de Glashaven. Zijn tweede vrouw was Ingetge Cornelisd.

2) Bij zijn dood woonde hij in den Oppert waarschijnlijk in het huis prot. n°. 108

huishuur. In 1616 verzocht hij zijn daggeld van 24 stuivers zoowel des winters als des zomers te mogen ontvangen „'t sij off het vriest ofte niet”. De vroedschap vond dat 28 November 1616 goed, doch gaf aan fabriekmeesters in overweging, het daggeld, zoo zij dit te hoog achtten, weer te verminderen. Zijn opvolger is vermoedelijk geweest Yeman Jansz. Deze verzocht 13 Maart 1632 eerstdaags „in deser stadsmetselwerk te werden geadmitteerd”. De heeren meenden met hunne beslissing te moeten wachten ten opzichte van hem „als meede de verdere gesuspendeerde ofte nu bedankte werkmeesteren,” totdat er een vaste fabriekmeester was aangesteld.

Met het oog op de gebleken onregelmatigheden had n.l. de vroedschap 20 Februari 1632 besloten een „permanent” fabriekmeester aan te stellen, „die een gestaedig oogh soude hebben op alle des stads erven ende geregtigheden, mitsgaeders op de geheele fabricacie, stads materialen, werken ende werkluijden, ten eynde alles ten meesten dienste ende met de minste kosten mogte werden gedirigeert ende gemenageert”. Een instructie zou voor hem ontworpen worden en hem een „eerlijk” jaarlijksch tractement worden aangeboden. Een of twee periodieke fabriekmeesters, uit de vroedschap gekozen, zouden daarbij blijven bestaan. Men wenschte dus een vakman als toezienner, in hooger rang dan de timmerman of metselaar, d. w. z. een adjunct-fabriekmeester, van wien reeds meermalen sprake is geweest en dien wij slechts tijdelijk in 1616 hebben aangetroffen in den persoon van Adriaen Tromper. Van dezen vasten fabriekmeester hooren wij echter niet meer.

Men is verder gebleven bij het oude systeem n.l. twee fabriekmeesters uit de vroedschap en bazen over de timmerlieden en metselaars.

In de vacatures van timmerman en metselaar voorzagen de heeren pas 11 Juli 1633 door de benoeming van Adriaen Adriaensz. 's Gravenzande (ook Van der Meer of Vermeer genoemd) tot meester timmerman en van Jan Hendrikse tot meester metselaar. De eerste had zijn sporen reeds verdiend in stadsdienst. De Huydebrug was in 1626 naar zijn plan vernieuwd en verbeterd. Ook

2044, dat eenige jaren later als het Trueel voorkomt, waarvan hij eigenaar was. Ook had hij een huis in de Westewagenstraat o.z. prot. n°. 1615. Zijn weduwe was Maertje Cornelisd.

had hij de functie van den stadstimmerman reeds sedert 19 November 1631 waargenomen. Dr. Nicolaes Zas schrijft aan hem nog de verhooging van den St. Laurenstoren in 1619 toe en zegt: „Daer wierd boven het eerste metselwerk een geraemte opgebracht van hout door mr. Adriaen van der Meer stadstimmerman ende vermaert werkbaes, tot de hoogte van 40 voeten. Dit acht-kante werk wierde aan vijer sijden met pylaerwerk ende cierlijke wijzers opgepronkt”¹⁾). De bekende Amsterdamsche stadsbouwmeester Hendrick de Keyser had voor deze houten verhooging met spits, die slechts tot 1642 is blijven staan, het model vervaardigd. Van der Meer wordt hier ten onrechte in 1619 al stadstimmerman genoemd²⁾).

16 Juni 1642 trof Adriaen Adriaensz. Vermeer hetzelfde lot als zijn voorganger. Hij werd „omme redenen de regeeringe daartoe moverende van zijn voorseide dienste gelicentieert ende gedimmitteert”. En dit ontslag ging denzelfden of den volgenden dag in! Burgemeester Van Berckel en de fabriekmeesters begaven zich 's morgens naar der stede werf en het timmerhuis, om al het hout, ijzer en de andere materialen der stad te inventariseeren en men besloot dit ontslag voorloopig geheim te houden. Tegen 18 Juni werd Vermeer voor burgemeesters ontboden, hem zijn ontslag meegedeeld en hem bevolen binnen acht dagen zijn woning in het timmerhuis te verlaten. Het rapport der commissie, die voor deze zaak benoemd werd, is verloren gegaan, zoodat deze ambtenaar in alle stilte van het tooneel verdwijnt. Met hem ging ook de stadsmetselaar, die 19 Juni 1642 aan den dijk werd gezet „om sijne ombequaemheitswille overmits zijn ouderdom”. Een pensioen schijnt ook hem niet toegelegd te zijn; waarschijnlijk had men dus niet alleen te klagen over zijn ouderdom.

Hun opvolgers waren Dirck Davidsen en Wouter Woutersz., die 28 Juli 1642 hun aanstelling kregen, de eerste als mr. timmerman of architect, de tweede als stadsmetselaar, op een tractement respectievelijk van 50 en 45 stuivers daags, ook des Zondags. De

1) Bronnen II. bl. 468.

2) Ook voor rekening van de kerk heeft hij gewerkt. In een acte van 27 Sept. 1622 nam Adriaen Adriaensz. van der Meer op zich de borden van de wijzers van het uurwerk op den St. Laurenstoren op zij dicht te maken „boven met een kapje en onder met een vloertje” en met leien te bedekken, binnen den tijd van drie weken, voor 80 gulden.

instructiën, waarop zij benoemd zijn, vastgesteld 4 en 21 Juli 1642, leeren ons, dat hun ook de administratie der fabricage was opgedragen. Ieder moest een register houden van het stadsgebedschap tot zijn ambt behoorende, de een van het hout, ijzerwerk enz., de ander van alle steen, kalk, tras enz., en ieder een register van alles, wat voor zijn afdeeling gekocht werd. Zij mochten geen werk ondernemen, ook niet in reparatie, zonder opdracht van fabriekmeesters, niets aankopen zonder biljet van dezen en moesten alle veertien dagen rapport uitbrengen van wat nog voorhanden was, wat sinds het vorige rapport gebruikt was en waarvoor. Zij mochten niets daarvan door een ander laten gebruiken dan eveneens op biljet en alleen voor de stad werken en laten werken. De stadstimmerman zou behalve tractement genieten vrije woning in het stadstimmerhuis, vrijen huisbrand, doch zonder dat hij de overblijvende spaanders ten eigen voordeele zou mogen verkoopen, de stadsmetselaar zou als emolument genieten 100 gulden 's jaars voor huishuur. Verdere emolumenten waren aan deze ambten niet verbonden en mochten niet onder den een of anderen vorm ingesteld worden. In hun eed moesten zij o.a. nog beloven, dat zij bij den aankoop van materialen geen profijt zouden hebben.

Bijna 20 jaar hebben deze ambtenaren de stad gediend. Van den laatste weten wij, wat zijn werk betreft, eigenlijk niets¹⁾. Van mr. Dirk Davidtsz., later voorkomende met den toenaam Versijden, is ons wel iets meer bekend²⁾. Hij wordt genoemd „onderfabriek” en architect van de publieke werken, uitvinder en teekenmeester van het bovenste gedeelte van den kerktoren, een goed architect, mathematicus en landmeter en volgens zijn tijdgenoot Dr. Nic. Zas heeft hij in 1645 den toren der St. Laurenskerk vernieuwd tot de hoogte van 42 voeten, „volgens de konstige ende overcierlijke afbeeldinge nae den eysch van het gebou des kerks selve, gemaekt uyt vermengde vormen van architectu-

1) Toen er in 1654 een hevige brand te Delft gewoed had en burgemeesters van Rotterdam aanboden deze stad met 4000 pannen te helpen, bleken er slechts 1700 aanwezig te zijn, wat den stadsmetselaar een ernstige reprimande bezorgde.

2) Hij zal een zoon geweest zijn van David Davidsz., leermeester in de groote navigatie te Rotterdam in 1634, dien wij wel mogen identificeeren met Davit Davitsz., gehuwd met Betje Dircksd., eigenaar van een huis aan de Spaanschekade prot. n°. 3807 en overleden tusschen 5 en 11 Mei 1658. Dit huis werd in 1695 verkocht door leden van de familie Versijden.

re, sijnde gotisch werk genoemd, waarvan (hij) meester ende uytvinder was" ¹⁾). Hij kreeg 6 Aug. 1647 van de stedelijke regeering een aanbeveling aan de Staten van Holland voor controleur van de fortificatiën. Uit het missivenboek blijkt, hoe van 1650 tot 1653 verschillende steden, o.a. Gouda en 's Gravenhage, verzochten van zijn diensten gebruik te mogen maken. Van zijn werk voor Rotterdam noem ik de oudste, zij het dan ook korte, beschrijving der stad Rotterdam bij de uitgifte van den plattegrond dezer stad in 1623, geteekend door F. Husen. Hij noemt zich daar Theodoricus Davidsonius". Verder een kaart van de Beeningers en het Spui ²⁾ d.d. Maart/April 1650, op order van burgemeesteren gemaakt. Wat den toren der kerk betreft, meen ik, dat ook verdiensten van den vader aan den zoon zijn toegeschreven. In Aug. 1644 werd aan vier architecten buiten de stad betaling gedaan voor de modellen, die zij voor de verhooging van den toren hadden ingediend en 28 Januari 1645 ontving Davidt Davitsz. „voort model van den thoorn" 75 gulden. Dirck Davitsz. stadstimmerman, komt in de rekening van 1645/6 als opzichter voor over het werk aan den toren en 18 Mei 1647 ontving hij voor het bouwen daarvan f 600. Hij zal dus den bouw geleid hebben, misschien naar teekeningen van zijn vader. Tot 1660 bleef hij in stadsdienst, maar in de laatste jaren zal hij wel niet meer vooraan gestaan hebben in de rij zijner gildebroeders. Toen in 1650 de kerktoren gevaarlijk scheef ging staan en verschillende architecten, o.a. de bekende Jacob van Campen, om advies gevraagd werden, bleef de Rotterdamsche architect op den achtergrond.

Als mr. metselaar treffen wij voor dit werk aan Claes Jeremiasz., die, toen het plan van Van Campen niet aan het doel beantwoordde, zelf in 1653 met een ontwerp tot rechtzetten van den toren voor den dag kwam, waarvoor fabriekmeesters en kerkmeesters hem 675 gulden toelegden, buiten zijn daggeld, dat doorging tot 28 April 1657, toen dit werk was afgelopen. Hiermee schijnt zijn naam gevestigd te zijn en 7 Mei 1660 besloot de vroedschap den stadstimmerman en den stadsmetselaar te ontslaan en beide functies aan Claes Jeremiasz. op te dragen, die 24 Mei zijn aanstelling ontving als stadsarchitect of bouw-

1) Bronnen II. 455 en 468.

2) Plaat en water bij Oud-Beijerland.

meester op een nader overeen te komen traktement, „mits niet excedeerende 1200 gulden”. Dirck Davitsz. Versijden kwam er beter af dan zijn voorgangers. Den 2den Augustus 1660 diende hij een rekest in met verzoek om geldelijke tegemoetkoming uit stadskas „met presentatie, bij aldien deze vergadering des suppliants dienst van noode hadde tot lantmeter ofte daer zijn verstant toe soude cunnen strecken, dat den suppliant zig daertoe ten dienste van de stad soude laten employeeren”. De stad stond een pensioen van 365 gulden 's jaars toe en nam de aangeboden diensten aan. Als zijn positie zich verbeterde, zou echter het pensioen ophouden¹⁾. Ook de stadsmetselaar Wouter Woutersz. van der Bel kreeg een gunstige beschikking op een dergelijk rekest. Hem werd 300 gulden 's jaars toegelegd, eveneens ophoudende, zoo hij in betere positie kwam²⁾.

Met den stadsarchitect of bouwmeester Claes Jeremiasz. Persoons begint een nieuwe periode voor de stadsfabricage. Het tijdperk van de oude opzichters over het werkvolk is hiermee afgesloten, de nieuwe functionaris is een persoon van meer gewicht geworden, met meer zelfstandigheid, al was die dan ook nu nog niet heel groot. In verband met zijn meer uitgebreiden werkkring werd ook zijn instructie gewijzigd en van 11 tot 22 artikelen uitgedijd. Iets nieuws was het, dat hem werd opgedragen, voortaan alle teekeningen, projecten en modellen benevens de bestekken daarvan voor de stadsfabricage te maken. Hem was verder het toezicht toevertrouwd over de timmerlui en de metselaars. Dagelijks zou hij alle stadswerken moeten visiteeren en acht geven op de arbeiders. De oude artikelen bleven overigens alle van kracht.

Voor zijn tractement was men overeengekomen op 1200 Car. gulden 's jaars, vrije woning en vrijen huisbrand als vroeger³⁾. Den 23sten Januari 1668 kwam er bij de vroedschap een rekest in van den architect-bouwmeester, dat zijn tractement niet even-

1) Hij stierf tusschen 15 en 21 Mei 1667, woonde toen in de Lomberdstraat in de Passer en was gehuwd met Maertge Jansd.

2) Overleden tusschen 6 en 13 December 1665, wonende in de Nieuwe Vogelenzang, gehuwd met Neeltgen Maertens. Hij wordt dan keurmeester van de steen genoemd.

3) Daar hij in plaats van den eed een belofte aflegde, mogen wij aannemen, dat hij doopsgezind was. Zijn ouders waren Jeremias Claesz., metselaar en Grietge Baltens Verbeecq.

redig was aan de door hem betoonde diensten, die veel verder gingen dan zijn instructie voorschreef, waarom hij vermeerdering van salaris vroeg. Na onderzoek moest de daartoe aangestelde commissie toegeven, dat hem al dadelijk na de indiensttreding opgedragen was ook het toezicht over de straatmakers, wien hij het werk moest opgeven, over de aardwerkers enz. Sedert 1661 had hij bovendien den smidswinkel van de stad waargenomen, „bestaende in het coopen ende ontvangen van ijser ende koolen” en het toezicht op de knechts aan de smederij verbonden¹⁾. Ook het werk van den loodgieter moest hij nagaan en bij het inkoopen en ontvangen van lood alles wegen en nazien. Sinds 1663 heeft hij de kaarsen uitgegeven voor de stadslantaarns op de hoeken van de straten en voor het op tijd aansteken daarvan gezorgd. En in dit alles heeft hij „sich seer naerstich, sorgvuldigh ende getrouw gequeten ende gedragen”. Voorgesteld wordt hem een gratificatie te verleenen van 600 Car. gulden en zijn tractement te verhoogen met 400 Car. gulden. Daartegenover wordt opgemerkt, dat het ambt van Jan Dionysz. Kelck, toezienner over de stadsarbeiders en aangesteld op een instructie van 26 Mei 1651, daardoor vrijwel overbodig is geworden en na diens overlijden een lager ambtenaar onder den architect op een dagloon van 20 à 24 stuivers wel met diens werk belast kan worden²⁾. Deze voorstellen werden niet alleen aangenomen, maar in plaats van met 400 gulden werd zijn tractement met 600 gulden verhoogd, wel een bewijs hoe men hem waardeerde en hoe tevreden men was over zijn werk. Men spaarde op deze wijze trouwens tevens een stadsmetselaar en stadssmid uit!

Ook zijn Persoons' diensten buiten Rotterdam gebruikt, o.a. in 1668 voor het afbakenen van het Staaldiep bij Den Briel. Gecommitteerden van Delft en Schiedam zouden voor dat werk ook iemand benoemen, wat echter niet schijnt gebeurd te zijn, of men is overeengekomen het werk geheel aan Persoons over te laten. Gecommitteerden van beide steden werden 18 Juni 1669 door de regeering van Rotterdam uitgenoodigd, zich 23 Juni d. a. v. naar Den Briel te begeven om het door Persoons volgens contract van 7 April 1669 uitgevoerde werk in oogenschouw te nemen. Hem

1) Tot dit jaar is dus zeker deze afzonderlijke afdeeling in stand gebleven, al hooren wij dan ook al lang niet meer van een stadssmid.

2) Jan Dionysz. Kelck is begraven in de week van 14—20 Febr. 1672.

werd op voorstel van Rotterdam 30 Oct. 1669 ook opgedragen om op deze afbakening het toezicht te houden. Voor deze en andere extradiensten verzocht de architect in Sept. 1676 om voor het vervolg vrijgesteld te worden van den 200sten penning op de stadsambten en bovendien een vergoeding te mogen ontvangen voor het peilen, bakenen van het Staaldiep en het werk aan de fortificatiën dezer stad gedaan. Burgemeesters en fabriekmeesters rapporteerden hierover gunstig, vooral wezen zij op de moeielijkheden en besognes voor de fortificatiën in 1672. De architect kreeg 800 gulden voor extradiensten en men beloofde bij de Staten moeite te doen om hem te ontlasten van dien 200sten penning.

Volgens het praeadvies over de fortificatiën, afkomstig van den stadsarchitect Persoons en den mathematicus Nicolaes Stampioen, dat in hoofdzaak inhield een voorstel om borstweringen rondom de stad te maken, met batterijen in molens, op bolwerken en in kruithuizen, was de stad in 1672 in staat van verdediging gebracht. Wel is er dan af en toe sprake van de aanstelling van een bekwaam ingenieur om toezicht op het werk te houden, doch dit schijnt achterwege gebleven en den stadsarchitect het toezicht toevertrouwd te zijn. Onder hetgeen nog door hem tot stand is gebracht noem ik de verbouwing van de Fransche kerk in 1662. Ook de Nieuwe of Oosterkerk aan de Hoogstraat, in 1680/81 gebouwd, is waarschijnlijk het werk van Claes Jeremiasz. Persoons. Deze kerk toch is geheel op kosten der stad gesticht en het is dus niet te verwonderen, dat omtrent den bouw in de kerkerekeningen niets te vinden is. Gedenksteen en vermelden wel, wie de burgemeesteren en fabriekmeesteren waren toentertijd en wie den eersten steen legde; de namen der architecten van bouwwerken kregen eigenlijk pas in de 19de eeuw waarde voor het publiek. Daardoor kan men ook zoo zelden met zekerheid de bouwwerken van minder bekende 17de en 18de eeuwse architecten aanwijzen.

Persoons begon in 1682 behoefte te krijgen aan rust en verzocht 30 Nov. aan de vroedschap, om zijn zoon in zijn plaats aan te stellen. Dit verzoek werd 7 Sept. 1683 ingewilligd; Jan Persoons zou hetzelfde tractement met emolumenten (vrije woning enz.) genieten, mits zijn vader zich verbond „met raed te assisteren, sonder sig in andere dienst te begeven buyten consent en geen verhooging te verzoeken voor hem of zijn zoon”. De stad wilde den bekomen architect niet missen, hem wel ter wille zijn doch . . .

zonder bezwaar van stadskas. Een betere waardeering van zijn diensten blijkt uit een vroedschapsresolutie van 8 Sept. 1687. Claes Jeremiasz. was in den dienst oud en stram geworden, zoodat het loopen hem bezwaarlijk viel en het toezicht op alle stadswerken een te zware taak voor hem dreigde te worden en toch bleef men het noodig achten, dat het oog van den meester over de „voornaemste ende principaelste wercken deser stad” zou gaan. Op voorstel van fabriekmeesteren werd een rijtuig te zijnen behoeve gemaakt, maar met de uitdrukkelijke bepaling, dat dit slechts een persoonlijk privilege zou zijn. Bijna drie jaar nog heeft Persoons daarvan gebruik kunnen maken, doch 1 Juli 1690 ontving hij eervol ontslag en zijn zoon, de hierboven genoemde Jan Persoons, volgde hem in zijn ambt op. De oude stadsarchitect stierf 27 Juli 1692, zijn zoon en opvolger reeds 19 October van datzelfde jaar¹⁾. Blijkens de in het sterfhuis van den laatste gevonden registers was de administratie van het stadstimmerhuis langzamerhand aanzienlijk uitgebreid. Wij lezen daar van allerlei „registers voor de rekeningen en arbeidsloonen van stadstimmerlieden, -metselaars, -sjouwers, -karlieden; -veggers, -aardewerkers, -kleyhaalders, -pramen-en-santhaalders, -lampenvulders en -aanstekers; van bestekboeken, van een memoriael van stadszaken en verschillende rollen teekeningen”.

Voorloopig werd het ambt waargenomen door een opzichter der werklieden, pas 29 April 1694 kreeg Jan Jansz. de Ridder zijn aanstelling als bouwmeester op een traktement van *f* 3 per dag met de gewone emolumenten en op een dien dag vastgestelde instructie. De inventaris door hem in te leveren omvat nu ook het ijzerwerk en dit wordt ook door hem aangekocht. Omtrent het werkvolk wordt hem op het hart gedrukt geen andere dan „vigilante, naarstige ende stercke personen” aan te nemen en geen „luyeheyte, onagtsaemheyte, ontrouw” enz. te dulden. Het voornaamste verschil met de vorige instructie was, dat hem voor het maken van modellen, projecten of teekeningen van de nieuw te bouwen of te repareeren gebouwen toegestaan wordt „op order der heeren fabrycmeesteren sodanigen persoon te employeren, die in stads dienst sijnde daertoe de gerequireerde bequaemheden sal besitten”.

1) Claes Jeremiasz. Persoons was gehuwd met Adriana Jans Kardon, dochter van een steenhouwer, Jan Claesz. Persoons met Marie de Remaux.

Een instructie voor dezen dienaar of knecht ter fabricage werd ten behoeve van Pieter Ancelin, of Asselin ¹⁾, den eersten functionaris, vastgesteld. Van hem verwachtte men, dat hij zich dagelijks zou „soucken te perfectioneren in de landmeterije, architecture, kennisse van de wateren ende stroomen, inzonderheyt voor zoo-veele deselve relatie hebben tot het interesse van dese stadt met den aencleven van dien, als het leggen van kribben, dammen ende diergelijke, daerenboven tot het maken ende wel teeckenen van bestecken ende wel particulierlijck oock omme sigh volcomentlijk te exerceeren in het ambagt van timmeren”. Zijn diensten werden beloond met 20, later met 24 stuivers per werkdag.

De instelling van dit nieuwe ambt was voor den opvolger van Persoons niet gunstig wat zijn tractement betreft en niettegenstaande tal van pogingen gelukte het De Ridder niet dit op een behoorlijk peil te brengen. Diep gegriefd, dat hij niettegenstaande zijn ijver en vooral zijn bezuinigingsmaatregelen ten voordeele van de stad zoo bij zijn voorganger wordt achtergesteld, noemt hij in een rekest van 22 Maart 1706 al zijn diensten op: reparatie van den Doele, de groote Wijnbrug, de brug aan het Oudehoofd, de straten buiten de Goudsche en Delftsche poorten, verscheiden veranderingen in de Latijnsche school enz.; extraordinaire diensten, het werk aan St. Huybertsverlaat, de Peulierbrug ²⁾, de droogmaking ³⁾ en het stellen van drie watermolens om de Rottekade te beveiligen; extramoeite bij de verbouwing van het Stadhuis, waarvoor hij niets genoten heeft, terwijl Persoons voor een kleine verbouwing daarvan een vereering had genoten van f600 ⁴⁾. De brandspuiten zoowel binnen als buiten de stad heeft hij verder in goeden staat gebracht. Tot 12 April 1707 delibereerden de heeren, hoe zij op deze, niet alle ongegronde, klaagtonen zou-

1) Onder de teekenaars van kaarten van de Maas komt in 1696 en volgende jaren Pr. Ancelin voor. Het ambt van knecht ter fabricage nam evenals dat van den architect of bouwmeester met de jaren in belangrijkheid toe. De titel veranderde eerst in klerk, later in boekhouder, daar hem een groot deel der administratie werd opgedragen.

2) Waarschijnlijk een brug in Peulyen, een gedeelte van den Voorofschen polder in de gemeente Noordwaddinxveen en St. Hubertsgerecht.

3) Droogmaking in Bleiswijk.

4) Die verbouwing betrof waarschijnlijk de veranderingen in 1669 in het Stadhuis aangebracht met betrekking tot de ingangen van verschillende vertrekken en het aanbrengen van meer licht.

den antwoorden en toen besloten zij den bouwmeester *f* 1500 toe te kennen voor zijn 1^{1/2} jaar waarnemen van het ambt, voor het maken van de Peulierbrug en zijn diensten bij de droogmaking, doch het overige niet extra te honoreeren. De bouwmeester schijnt hiermee niet erg tevreden te zijn geweest; hij vroeg tenminste 22 Juli 1707 om zijn hoogen leeftijd ontslag, doch stelde voor, tegen een salaris van *f* 4 per dag nog 6 à 12 maanden aan te blijven om een nieuwen bouwmeester op te leiden. Hij zal hierbij wel gedacht hebben aan den tweeden bouwmeester, dien men hem volgens resolutie van 22 April 1707 wilde ter zijde stellen en voor wien toen een instructie was vastgesteld, maar van wien wij verder niets vernemen. Had De Ridder in 1703 de waag uit de Waagsteeg overgebracht naar de noordwestzijde en de vier nog overgebleven pilaren van de oude Gasthuiskerk door een muur vervangen, in 1708/9 leidde hij ook de verbouwing van het stadhuis aan de zijde van de Gasthuissteeg. Hij bleef zijn ambt waarnemen tot zijn dood, 6 Mei 1714.

Zijn opvolger Sander de Bruyn, mr. timmerman, werd enkele dagen later aangesteld op hetzelfde salaris van *f* 4 per dag en dezelfde emolumenten. Deze had zijn sporen reeds eenigermate verdiend. In 1704 toch besloten regenten van het Oudenmannenhuis dit gebouw te vernieuwen. De vroedschap gaf toestemming op de overgelegde teekening, mits de bouw zou geschieden onder toezicht en leiding van fabriekmeesteren en den stadsbouwmeester. De bestekken werden goedgekeurd op de stadstimmerwerf, waarbij ook mr. Sander de Bruyn aanwezig was¹⁾. Wij weten ook door een gedenksteen in dat gebouw, dat Sander de Bruyn de bouwmeester van het nieuwe Oudemannenhuis is geweest. In 1716 werd het salaris van De Bruyn op zeer eigenaardige wijze verhoogd. Men legde hem, evenals aan den boekhouder van de rekenkamer, presentiegeld toe en wel hetzelfde, dat fabriekmeesteren genoten voor hun vaste vergaderingen, waar ook hij aanwezig was en dit „in consideratie van de bysondere ijver, trouw en bequaemheyd van den bouwmeester”, doch „sonder eenige consequentie”. Zoo heel lang heeft De Bruyn van zijn bevoorrechte positie niet gebruik kunnen maken. Den 2den Augus-

1) De kalk werd o.a. aangekocht door mr. Joan Janse de Ridder en Sander de Bruyn.

tus 1723 verzocht hij wegens ouderdom en andere indispositie zijn ontslag als „fabryk” en een pensioen. Op de meest vereerende wijze is hem dit ontslag 30 Augustus verleend en hem een jaarlijksch pensioen van f1000 toegekend. Bovendien mocht hij in het stadstimmerhuis blijven wonen en behield hij daarover het toezicht, zoolang burgemeesteren dit goedvonden. Sander of Alexander de Bruyn stierf einde Mei 1724¹⁾.

In zijn plaats had de vroedschap 15 November 1733 Arent van Dongen benoemd, een metselaar van beroep²⁾. Onder de werken gedurende diens bouwmeesterschap door de stad uitgevoerd noem ik den bouw van de nieuwe Beurs naar de teekeningen van den Ridder Adriaen van der Werff, die echter stierf, voordat met den bouw was begonnen, de vernieuwing van de Huibrug en de verbouwing van de Prinsenkerk. Den 4^{den} Januari 1725 waren burgemeesteren zoo over hem voldaan, omdat „in den voorleedene jaere verscheyde swaere werken door de fabricage sijn gemaekt en andere begonnen te maken, waeromtrent de bouwmeester deser stad alsmede in sijn verderen dienst en gedrag met behoorlijke vigilantie genoeg en heeft gegeven”, dat zij A. van Dongen „tot encouragement en volharding in sijn goeden ijver en vigilantie” een douceur van f200 toelegden. Bij sijn benoeming had trouwens de vroedschap burgemeesters reeds geautoriseerd om hem, daar hij geen presentiegeld zou genieten zooals sijn voorganger, bij gebleken ijver extra daarvoor te beloonen. Voor sijn extramoeite bij den aanleg van den straatweg van Gouda naar Rotterdam in 1729 ontving hij f35 en ook ontving hij bij de gewone emolumenten 4 % van de door hem ontvangen huurpenningen van stadseigendommen hem toegestaan bij resolutie van 28 April 1729. In 1736 maakte hij een tekening en bestek van het vergrooten van het werkhuis, doch in die jaren hooren wij in stadswerk steeds meer noemen Adriaen Moens, die ook na Van Dongen's dood in October 1738 sijn opvolger werd.

Deze was reeds 6 Dec. 1723 in dienst der fabricage gekomen met den titel van meesterknecht, doch heette ook wel onderbaas,

1) Hij was geboortig van Dorcht, huwde 27 April 1681 te Rotterdam, met Annetje van IJselvelt en werd 1 Juni 1724 begraven in de Groote kerk, middelpand no. 25. Hij was toen 68 jaar.

2) Arent van Dongen had 6 Januari 1705 het metselwerk van het Oudemannenhuys aangenomen voor f3497.

stadsbaas of opziener (n.l. der metselaars). Een instructie voor dit ambt treffen wij pas aan van 23 October 1722. Wel vinden wij 19 Maart 1709 Huych Teunisse als opziener der metselaars en wordt deze, als hij 29 Oct. 1721 ontslag vraagt en krijgt, meesterknecht van de fabricage genoemd, maar de werkkring is van aard veranderd. Waarschijnlijk hebben wij mutatis mutandis te doen met de voortzetting van het ambt van Jan Dionysz. Kelck, dat onder Persoons vervallen was en in 1695 weer was ingesteld. Zooals blijkt uit de instructie, 14 November 1707 vastgesteld voor Bastiaen Havelaar¹⁾, den opziener van de aardwerkers, arbeiders, kruiers, klei- en zandhalers, straatvegers, kadediepers, straatmakers, schuitvoerders en andere extra-ordinaire arbeiders in dienst dezer stad, en uit de instructie van 12 April 1707, waarnaar de tweede bouwmeester zich zou hebben te reguleeren, zijn beide functies na den dood van Havelaar in Juni 1721 en het ontslag van Huych Teunisse²⁾ tot één geworden, geregeld in één nieuwe instructie, waarop 29 Sept. 1722 Jacob Poortermans voor den tijd van een jaar als meesterknecht werd aangesteld³⁾ op een daggeld van 30 stuivers per werkdag, evenveel als Havelaar reeds sinds 1695 genoten had. Zijn ambt was bedoeld als een aanvulling van het bouwmeesterschap, want als deze een mr. timmerman was, zou de meesterknecht een metselaar van zijn ambacht zijn, verstaande de teekenkunst en de beginselen van de architectuur. Hem is het opzicht opgedragen over alle metselaars, straatmakers met hun opperluiden, leidekkers, verwers en glazenmakers⁴⁾. Hij behoeft niet meer, zooals Havelaar verplicht was, met al het werkvolk zich 's morgens vroeg naar het timmerhuis te begeven om daar eerst de orders

1) Bastiaen Havelaar was 12 Jan. 1695 op een instructie aangesteld van 20 artikelen, die in hoofdzaak overeenkomt met die van 14 November 1707 in 28 artikelen. Hij had in 1707 een huisje aan het timmerhuis ter bewoning gekregen, stierf tusschen 15 en 21 Juni 1721, woonde aan het Haringvliet en liet als weduwe na Sebille van Angermont.

2) 7 Nov. 1721 werd Hendrick Pijl aangewezen om door den bouwmeester in plaats van een meesterknecht gebruikt te worden, tegen 30 stuivers daags „dog dat hij altijd sal moeten werken in de ploegh, daer hij door den bouwmeester sal werden geplaetst”. Waarschijnlijk is dit een voorloopig waarnemen geweest. Zijn naam komt verder niet meer voor.

3) Hij stierf in de week van 12—18 October 1723.

4) De aardewerkers enz. bleven onder een eigen opziener, zooals ook uit de instructie van 2 Dec. 1743 blijkt.

af te wachten, vóór ieder aan zijn werk kon gaan; ook niet meer iederen dag naar de Beurs te gaan om de fabriekmeesteren op de hoogte te houden van het werk¹⁾, maar hij moet het volk dagelijks nagaan, zien of zij het werk goed doen en „off hetselve is geproportioneert nae den tijd, die sy daeraen hebben besteet” en vooral zorgen, dat er onder het werk geen tabak gerookt wordt. Hij heeft het opzicht over alle aanbestede metsel- en steenwerken, de materialen van tras, kalk, steen, zand enz.²⁾, moet letten op de bestrating en een lijst maken van alle stadsgebouwen, kaden, bruggen enz., die hij alle maanden minstens éénmaal moet inspecteeren. Deze betrekking is voor verschillende stadsbouwmeesters de opleidingsschool geweest voor het bouwmeesterschap.

Adriaen Moens heeft het nieuwe ambt in de hoogte weten te brengen. Reeds in 1724 werd hem „de zevende dag” toegezegd, m.a.w., hij kreeg voortaan ook betaling voor den Zondag. 22 Oct. 1727 werd hem zes steen kaarsen (= 3 K.G.) 's jaars toegestaan om in de winteravonden teekeningen en kaarten te kunnen maken voor de fabricage, terwijl hij in hetzelfde jaar aangesteld was als ontvanger van het straatgeld tegen 1 % der ontvangsten. Als zelfstandig werk van hem kan ik een rapport noemen van 16 Maart 1728 door hem uitgebracht over den toestand van de bestrating tusschen Rotterdam en Gouda. Voor dat extrawerk genoot hij f 50. In consideratie van zijn extra-ordinaire diensten en zijn ijver kreeg hij in 1737 nog een douceur van f 200. Na den dood van Van Dongen achtte men hem den geschikten man om diens plaats in te nemen, die hij van 27 October 1738 tot zijn dood in April 1758 heeft vervuld. Al dadelijk kreeg hij moeielijkheden met den toenmaligen knecht of klerk der fabricage Gerald van Wolde, die zich waarschijnlijk gepasseerd achtte. Naarmate de positie van den meesterknecht was gestegen, was feitelijk die van den knecht gedaald. Verschillende werkzaamheden, oorspronkelijk door den laatste verricht, waren overgegaan op den meesterknecht. De knecht was hoe langer hoe meer boekhouder geworden en Gerard van Wolde verbeelde zich nu, omdat hij contra-boek hield, dat

1) Stond in 1707 eigenlijk in de instructie van den tweeden bouwmeester, maar was dus overgebracht op den opziener der arbeiders.

2) In de instructie van 24 Maart 1735 werd dit toezicht ook uitgestrekt over het timmerwerk, het hout en de timmerlieden.

hij, als contrarolleur (controleur) van den bouwmeester was aangesteld, hem geen inzage zijner boeken behoefde te verleen en ook slechts de bevelen van fabriekmeesteren, niet die van den bouwmeester, behoefde op te volgen. Burgemeesteren kwamen er in 1739 bij te pas om den bouwmeester in zijn rechten te handhaven en de verhouding te regelen. Van Wolde moest er in berusten, dat hij in rang de derde werd bij de fabricage¹⁾. Uit een rekest, door Moens' weduwe 19 Juni 1758 aan de vroedschap gericht, vernemen wij welke stadswerken onder zijn leiding zijn tot stand gekomen. In den tijd van zijn bouwmeesterschap is het Logement in Den Haag gebouwd (1739—1747) naar een plan en profiel 4 Febr. 1739 door de vroedschap goedgekeurd²⁾. Zij noemt verder het bakken van Goeree en de sluis en den watermolen aldaar. Hierbij vermeld ik nog de vergrooting van het stadstimmerhuis in 1746. Zijn weduwe klaagde er over, dat anderen menigmaal wel een douceur hadden gehad, haar man niet en dat hij in stadsdienst bij de reparatie van de Zuiderkerk door het vallen van een stelling een zwaar ongemak had gekregen en tot zijn dood behouden.

Ary van Aken, van 19 Juni 1758 tot 28 Dec. 1772 bouwmeester der stad, was al sinds 1740 meesterknecht geweest en dus bekend met de fabricage. Sinds 1755 kreeg hij behalve zijn tractement *f* 36 met nieuwjaar en *f* 36 met kermis; ook genoot hij sinds 1747 evenals zijn voorganger zes steen kaarsen 's jaars. Hij is in 1759 de architect en de bouwmeester geweest van het nieuwe zakkedragershuisje en naar zijn ontwerp zijn in dat jaar ook de beide postkantoortjes aan de Grootkerk vernieuwd. Een paar maal hooren wij van een gratificatie, n.l. in 1761 voor zijn extra-werk bij de reparatie en vernieuwing van de groote sluis onder de Vlasmarkt, Hoogstraat en Spui *f* 150, in 1764 van *f* 80 voor zijn diensten bij de reparatie van de kerk te Hillegersberg verleend³⁾ en in Mei 1766 van *f* 100 voor de moeite gedaan bij het

1) Voor de moeite bij de vreugdebedrijven ter eere van den vrede met Frankrijk ontving Moens *f* 25, Van Aken *f* 10 en Van Wolde eveneens *f* 10.

2) Rott. Jaarboekje 1917 bl. 81 vlg. Hij was geboren te Buren 25 Jan. 1724, te Rotterdam gehuwd met Catharina (van) Fransburg. Hij stierf op 57-jarigen leeftijd in de week van 23—29 April 1758.

3) In 1765 genoten de bouwmeester Van Aken en de stadsbaas Cool een eigenaardige vereering. Voor hun bemoeiingen, bij een feestmaaltijd van het wijnkoopersgilde verleend, kregen zij ieder een anker wijn. Zie: Archief voor Nederlandsche Kunstgeschiedenis Dl. III.

passeeren door de stad van den Prins. Verder is van hem nog te noemen de verbouwing van het Weeshuis, die op verzoek van regenten in stadsdienst werd gedaan. Den 20sten Jan. 1762 had de eerste-steenlegging plaats van het nieuwe gedeelte aan de Goudschewagenstraat. Bij die gelegenheid was er feest in het Weeshuis; ook de stadsbouwmeester en de stadswerkers werden, zooals Kortebrant mededeelt, goed onthaald.

Toen Van Aken na langdurige ziekte op 70-jarigen leeftijd stierf, bleek het, dat de administratie van het timmerhuis veel te wenschen overliet. Voorloopig werd dus de meesterknecht Aart Kool met het waarnemen van de plaats van den bouwmeester belast om vóór tot een benoeming over te gaan, de zaken in orde te brengen. Een commissie kreeg opdracht een onderzoek in te stellen en middelen tot verbetering aan te geven. Zij kwam tot de conclusie, dat bij het aankopen en gebruiken der materialen de belangen der stad niet in het oog gehouden waren, dat er veel te veel werklieden waren en het toezicht op dezen onvoldoende was, zoodat de fabricage in de laatste jaren vooral zeer kostbaar was geweest. De commissie ried aan het systeem van Delft en Leiden te volgen n.l. *alle* stadswerklui af te schaffen en alle onderhoud of vernieuwing van gebouwen hetzij ineens hetzij per stuk publiek aan den minstvragende aan te besteden voor 3, 5 of 8 jaar. Te Leiden had men, sinds dit systeem was aangenomen, 's jaarlijks 20 tot 30.000 gulden bespaard. Fabriekmeesteren vreesden, dat dit plan te radicaal gevonden zou worden en stelden een compromis voor; n.l. om het werkvolk tot een bepaald getal te laten uitsterven, waardoor ieder meer te doen zou krijgen en het dagdieven en ledigloopen voorkomen werd. Bovendien meenden zij, dat het noodig was een bouwmeester aan te stellen onder een honorabelen titel en tegen hooger tractement. Er was een architect of ingenieur noodig, ervaren in alle onderdeelen van de architectura civilis, goed bekend met alle eigenschappen en hoedanigheden van de materialen, bekwaam om goede bestekken en juiste berekeningen van kosten te maken, „opdat, wanneer er eenig buytengewoon werk gemaakt moet worden, men niet genoodzaakt zij zijn toevlucht te nemen tot vreemden, die gewoon zijn hun arbeid altoos ten duursten aan de stad te verkoopen”.

Men begrijpt, dat de heeren hierbij dachten aan den bouw van

de nieuwe Delftsche poort (1765—1773), die een ware lijdens-
geschiedenis is geweest. Den 28sten December 1762 was besloten
den Haagschen architect P. de Swart toe te voegen aan den
stadsbouwmeester Van Aken om samen een plan en teekening
voor de nieuwe poort te maken en de kosten te berekenen. De
medewerking van Van Aken daarbij blijkt echter uit niets. De
architect De Swart alleen heeft twee projecten ingediend, doch
bij den bouw is hij eerst geassisteerd door den stadsbouwmeester,
die de dagelijksche leiding van het werk had. In 1767 was de fun-
deering gereed, doch deze vertoonde zooveel defecten, dat ver-
schillende deskundigen, in deze zaak geraadpleegd, en ook de ar-
chitect zelf adviseerden alles af te breken, terwijl Van Aken, wien
men de schuld gaf, in een memorie zich daarmee verdedigde, dat
hij alles op order en in overleg met den architect had gedaan en
ook zonder afbreken het bouwwerk in orde zou kunnen komen.
Hoe dit ook zij, Van Aken werd de zondebok, van wiens diensten
men verder bij den bouw geen gebruik meer gemaakt heeft. De
Swart bleef gehandhaafd en wijzigde zijn teekening eenigszins,
11 April 1768 werd een geheel nieuw bestek gemaakt van de fun-
deering en de ingenieur Anthony Hattinga kreeg 16 Aug. 1768
de leiding van den opnieuw begonnen bouw. Dat men den mees-
terknecht Aart Kool, die onder andere omstandigheden zeker in
aanmerking zou zijn gekomen voor bouwmeester, passeerde, is niet
te verwonderen. Van Aken beroept zich in zijn memorie meer-
malen op baas Kool, die eveneens toezicht op het werk der fun-
deering had uitgeoefend en hem zal dus ook de mislukking gewen-
ten zijn ¹⁾).

Den te benoemen directeur, inspecteur of architect wilde men
zelfs nog een bekwamen timmermansbaas toevoegen naast den
metselaarsbaas Aart Kool. Nieuwe instructies werden overwo-

1) Hij had een goeden staat van dienst, had 25 Juli 1758 zijn ambt als meester-
knecht aanvaard in plaats van Ary van Aken op een salaris van 30 stuivers per
werkdag en tot wederopzeggens vrije woning op stadstimmerwerf of f 70 ver-
goeding voor huishuur. De doopsgezinde gemeente droeg hem in 1772 op een
teekening te maken voor een nieuwe kerk en nam deze met eenige wijzigingen
aan. Op verzoek van den kerkeraad gaven fabriekmeesteren hem vergunning
het opzicht over dit werk op zich te nemen. (G. van Reyn I 356.) Verschillende
teekeningen en kaarten bevinden zich in het gemeente-archief in naam vervaar-
digd door Aart Kool, doch vermoedelijk zijn ze op een enkele na van de hand
van Aart Kool Jr.

gen of revisie van de oude, het salaris van bouwmeester en meesterknechts zou verhoogd worden, welke verhooging gevonden zou worden uit verhooging van de prijzen van asch en vuilnis, waarvan de directeur de ontvangst zou hebben. Het resultaat van al deze besprekingen was evenwel heel gering. Paulus Verhellouw, een vreemdeling¹⁾, werd 4 October 1773, doch slechts voor vijf jaar, als bouwmeester aangesteld en 25 November beëdigd op dezelfde instructie als zijn voorganger en op hetzelfde tractement met de gewone emolumenten „zijnde meerder als een burgerlijk bestaan”. Dit tractement bleef bestaan uit f 4 per dag, vrije woning, vuur en licht, 4 0/0 van zijn ontvangst en 4 penningen van iedere last asch, die verkocht werd.

Geen timmermansbaas is aangesteld. De veranderingen betroffen alle bezuinigingen. Het overbodige werkvolk schafte men af en men wachtte niet op uitsterving, van oordeel zijnde, dat de fabricage geen proveniershuis moest worden, maar een werkhuis blijven. Geen overwerk zou er meer gedaan mogen worden dan in heel bijzondere gevallen. De prijs van asch en vuilnis werd wel verhoogd, maar dit bedrag vloeyde geheel in stadskas.

Aart Kool, die 9 maanden lang als waarnemend bouwmeester had gefungeerd, verzocht daarvoor vergoeding en ook wenschte hij vereerd te worden met den titel van onderbouwmeester. Het laatste verzoek werd afgeslagen, doch tijdens zijn waarnemen zou hij het salaris genieten van den bouwmeester en voortaan zou hij inplaats van een daalder f 2 per dag genieten en ook den „zevendenden” dag. Het baantje van „taxateur van de nieuwe getimmerten en melioratie” binnen deze stad en hare jurisdictie, door den overleden bouwmeester uitgeoefend, viel 16 Dec. 1773 hem ten deel.

De jaren van Verhellouws bouwmeesterschap zijn de magere jaren geweest voor de fabricage. In 1777 moest de stad weer wat meer werkvolk in dienst nemen en het sterk verval van stadswerken maakten toen den aankoop van een veel grootere kwantiteit materialen dan in vorige jaren noodig. Uit een rapport van 1784 blijkt, dat in 1780 in 25 jaar aan de Oudehoofdpoort geen hand geslagen was. De portier, die er 14 jaar had gewoond, betuigde nog nooit iemand van de fabricage gezien te hebben. Aan andere

1) Paulus Verhellouw, geboren te Waardenburg, werd als poorter geëed 25 November 1773.

stadsgebouwen was in 20 jaar niets gedaan. Ook de kaden en straten waren schromelijk verwaarloosd. Overal heerschte verval. Men is toen met kracht aan het werk getogen om tenminste dit euvel te verhelpen; voor de Boompjes alleen waren niet minder dan 40.000 moppen noodig om de gaten te stoppen. In 1784 heette alles verbeterd en de gebouwen in goede orde behalve het Stadhuis en de Doele. Burgemeester Van Berckel maakte dan ook aanmerking op de grootere uitgaven in de laatste jaren, doch hem werd toen verweten, dat dit niet noodig geweest zou zijn, zoo alles tijdens zijn fabriekmeesterschap (1766—1780) niet zoo tot verval gekomen was. Dat Verhellouw onder deze omstandigheden geen gemakkelijke en aangename positie zal gehad hebben, spreekt vanzelf. Ook de bewogen tijd bracht daartoe niet weinig bij, want hoe konden bij die vele veranderingen in de bestuurscolleges, welke het laatst der 18de eeuw te zien gaven, de belangen der fabricage behartigd worden? De bouwmeester zag zich in zijn ambt gecontinueerd, van 1778 tot 1784 telkens voor twee jaar, daarna voor vijf jaar. In 1785 kreeg hij een gratificatie voor zijn extra-moeite bij de huisvesting van het garnizoen, doch overigens heeft hij niet te roemen gehad over groote waardeering. Den 18^{den} Maart 1799 ontving hij op zijn verzoek wegens lichaamsgebreken, die hem al langen tijd verhinderd hadden zijn taak naar behooren te vervullen, eervol ontslag en een pensioen van f 600 's jaars, dat hij ook buiten de stad maar binnen de Bataafsche Republiek mocht verteren. Had Verhellouw er reeds op gewezen, dat hij 26 jaar dezen post had bekleed en zóó, dat hij een groot gedeelte van zijn gezondheid en geestvermogens daarbij had ingeboet¹⁾, de commissie van finantien en fabricage onderstreepte dit nog in haar rapport aan de Municipaliteit d.d. 18 Maart 1799 door te gewagen van „de onaengenaemhedens, welke hij in dezelve (betrekking) vele malen heeft moeten onder vinden onder een voormalig bestuur, welke laetste mogelijk veel hebben toegebracht tot den ongelukkigen staet zijner gezondheid”²⁾. Voor een deel echter zullen die onaangenaamheden wel

1) 18 Maart (?) 1799 was hij door een beroerte overvallen op de „bouwmeesterstrap”, zooals een aantekening van de fabricage vermeldt.

2) Hij was ook stadsserviesmeester sinds 6 Dec. 1784 d.w.z. belast met de betaling der gelden voor het onderhoud van het garnizoen. Hij stierf reeds 3 December 1799, doch niet te Rotterdam.

bestaan hebben in het niet kunnen voldoen aan opdrachten, die hem gegeven waren, o.a. in 1781, toen fabriekmeesteren na Verhellouw verschillende malen te hebben aangemaand om een plan tot verbetering van het raadhuis te vervaardigen, ten antwoord kregen, dat hij dat niet kon doen, waarom zij dan ook den architect C. Joan F. Guidici (bekend als Jan Guidici) dit werk opdroegen, doch door de tijdsomstandigheden een dergelijk kostbaar werk later niet lieten uitvoeren. Vermoedelijk moeten wij dus in de hierboven aangehaalde woorden van de commissie een staaltje zien, hoe de politiek geen gelegenheid kon laten voorbijgaan om haar tegenstanders zwart te maken.

Met buitengewonen lof spreekt deze commissie ook nog over den aftredenden bouwmeester in haar brief van 6 Mei 1799, waarin zij den stadsbaas Kool als no. 1 op de voordracht voor stadsbouwmeester plaatst. De voornaamste eisch aan dezen functionaris te stellen is volgens haar bekendheid met den gewonen loop van zaken der fabricage, gegrond op keuren en usantiën en dagelijksche ondervinding in het omgaan met het stadswerkvolk; theoretische kennis van de architectuur komt pas in de tweede plaats. Aan dezen eisch voldeed Aart Kool volkomen. Bovendien was men sterk onder den indruk, dat Kool reeds tot driemaal toe in zijn verwachting „gegrond op gedane beloften en toezeggingen van een vorig bestuur” was teleurgesteld geweest. Ook bij deze benoeming sprak dus de politiek een woordje mee! Men wilde aan hem iets goedmaken, al ontveinsde men zich niet, dat de leeftijd van den sollicitant (hij was 74 jaar) een bezwaar was. Praktische overwegingen kwamen daarbij; men vreesde voor onaangenaamheden, zoo men een ander aanstelde en, zoo Kool zijn ontslag nam of kreeg, zou de commissie vermoedelijk voor allerlei minder prettige verrassingen komen te staan „en met die zouden de stadsfinantiën waarschijnlijk de meest lijdende partij zijn”. 9 Mei 1799 zag Kool zijn lang gekoesterden wensch in vervulling gaan, doch tot overmatige vreugde had hij nog geen reden. De herziene instructie, 17 Juni vastgesteld, bood dezen eersten ambtenaar ter fabricage behalve de gewone emolumenten provisioneel 50 stuivers per dag, terwijl zijn voorganger *f* 4 gehad had. Het pensioen aan den laatste verleend kon op die wijze voor een deel gevonden worden uit deze bezuiniging en om diezelfde reden werd voorloopig ook niet voorzien in de betrekking van

meesterknecht¹⁾. Na den dood van den vorigen bouwmeester werd het salaris van zijn opvolger pas verhoogd tot f 4 per dag en 8 October 1799 was hem opgedragen de directie over de distributie van turf en kaarsen aan de militaire wachten²⁾, waarvan hij 8 % zou ontvangen. Slechts kort heeft de bouwmeester de stad in deze functie gediend. Den 29sten Juni 1802 woonde hij nog de vergadering van heeren fabriekmeesteren bij, 12 Juli overleed hij. Evenmin als onder Verhellouw hooren wij onder Kool van nieuwe stadswerken. Het zijn reparatiën aan stadsgebouwen of opknappingen, verbetering en onderhoud van straten en kaden, uitbaggering van havens, wat de notulen van fabriekmeesteren vermelden.

Nadat de vacante plaats een paar maanden was waargenomen door den meesterknecht N. van Dongen, benoemde de vroedschap 27 September 1802 Andrew of Andries Munro, den fabriek en landmeter van Schieland tot bouwmeester³⁾. Hij heeft den Franschen tijd meegemaakt en zijn rapporten uit de jaren 1811 tot 1813 geven een kijk op het Fransche bestuur alhier, o.a. een rapport over den toestand der gevangenen, n.l. het Tucht- en Werkhuis, de gevangenshokken in het Raadhuis en het Pest- en Dolhuis, dat in dien tijd ook voor politieke gevangenen diende en daarvoor niet goed bleek te voldoen; 24 Aug. 1811 toch hadden nog acht gevangenen — ja, misschien meer, zegt Munro — een poging tot ontvluchting gedaan, die bijna gelukt was. Een schrill licht werpt dit rapport op den erbarmelijken toestand van het gevangeniswezen. Een ander rapport handelt over de inrichting van verschillende gebouwen tot militaire kazernes, een derde over den bouw van zoogenaamde limiet- of perceptiehuisjes voor het octrooi, waarvoor de verschillende poorten dienden, doch waarbij nog tien huisjes gebouwd werden. Een rapport geeft verslag van de keizerlijke postwegen bij Rotterdam, een over stukken land, die voor een buitenbegraafplaats geschikt zouden zijn. Een zeer nuttige nieuwigheid was het aanbrengen van straatnamen-

1) Vervuld 2 Aug. 1799 op een salaris van 40 stuivers per dag.

2) Was door Verhellouw bij het serviesgeld gerekend.

3) Volgens resolutie van Wethouders en Raden d.d. 1 Febr. 1796 was hem, die toen fabriek en landmeter van Schieland was, opgedragen een nieuwen plattegrond van Rotterdam te maken, die door C. van Baarsel gegraveerd in 1800 uitkwam bij Mortier, Covens en Zn. te Amsterdam.

bordjes op de hoeken der straten, doch wij willen hopen, dat de stadsbouwmeester zich zelf niet bezondigd heeft aan de Fransche vertaling der straatnamen, die natuurlijk tevens op de bordjes moest voorkomen. Aan wie eenigszins bekend is met de geschiedenis dier straatnamen, moet een groot deel dier vertalingen al heel zonderling in de ooren klinken b.v. Rue de l'arbre angélique (= Engelboonensteeg), Pointe du Loup (= Wolfshoek), Ruelle du Jean gagne petit (= Jan Slijpmanssteeg), Rue douce (= Soetensteeg), Rue des parents (= Oldersche steeg), Chateau des pompes (= Pompenburg), om maar enkele te noemen.

Een betere tijd brak aan, maar voorloopig was er geen geld om aan nieuwbouw te denken. Pas na 1820 komt daarin verandering. Op de begrooting¹⁾ voor 1821 komen niet minder dan vier groote werken voor n.l. de nieuwe Zeevischmarkt, de vernieuwing van de Korenbeurs, de herstelling van den grooten toren en de verbouwing van den Stads-Doele tot gerechtsgebouw²⁾. De nieuwe Vischmarkt kon 2 Januari 1822 in gebruik genomen worden. Den 22sten Maart 1822 behandelde de raad het rapport van den stadsbouwmeester omtrent het werk aan den St. Laurenstoren. Hoewel Munro moest erkennen door zijn leeftijd niet meer in staat te zijn geweest, dit werk met eigen oogen op te nemen en hij slechts advies kon geven, aarzelde men niet dit geheel te aanvaarden. In 1822 kwam het ook tot verbouwing van het Raadhuis. In de Res. van den raad d.d. 1 Juni 1822 wordt gesproken over de teekeningen en plattegronden door den stadsbouwmeester hiervoor vervaardigd; 23 October 1823 had de aanbesteding plaats van den nieuwen gevel langs de Hoogstraat, 22 Juni 1824 van de reparatie van den toren en het uurwerk. Ook van den gevel aan de Kaasmarkt had hij een tekening gemaakt, doch dit werk is pas onder zijn opvolger tot stand gekomen. De Beursbrug in 1826/7 gebouwd is wel zijn laatste arbeid van be teekenis geweest, doch op zijn eigen verzoek hadden omtrent de

1) De begrooting was niet nieuw, in de instructie van 1698 wordt zij voorgescreven, maar reeds sinds vele jaren hield men zich niet meer daaraan. Een rapport van 26 Jan. 1821 van een raadscommissie omtrent bezuiniging in de fabricage stelt behalve die jaarlijksche begrooting nog voor, het werk zooveel mogelijk publiek aan te besteden, wat wij in de volgende jaren dan ook zien gebeuren.

2) Het Paleis van Justitie, zooals het gerechtsgebouw genoemd werd, is niet gemaakt naar teekeningen van Munro.

teekening daarvan, die reeds goedgekeurd was, besprekingen plaats met den stadsarchitect van Amsterdam en den ingenieur Adams¹⁾ te Delft, die den bouw ook voltooid heeft. De bouwmeester begon den last der jaren te gevoelen; reeds 27 Juni 1821 hadden burgemeesters en fabriekmeesters besloten hem „om de langdurige diensten door hem aan de stad bewezen, de verzwakking van zijn gezigt en de tevens vermeerderde werkzaamheden, die de meenigvuldige bestedingen van notabele reparatiën en vernieuwingen van stadsgebouwen thands vorderen” toe te staan hulp te nemen voor schrijf- en teekenwerk²⁾. Sinds 1802 was de dienst dan ook wel zwaarder geworden. De stad had zich uitgebreid; in 1814 was Cool bij het stadsgebied getrokken, het werk der uitdiepen van de havens voor den handel eischte steeds meer zorg van den bouwmeester, wiens tractement in overeenstemming daarmee langzamerhand opgeklommen was tot f 3100 benevens allerlei emolumenten. Ook was Munro tot opziener van Feyenoord aangesteld. In 1827 meende hij, dat de tijd gekomen was om heen te gaan; 26 April verleende de raad hem eervol ontslag op een pensioen van f 2000 met vrije woning in een stads-huisje aan den Overschieschen straatweg, terwijl hij als opziener van Feyenoord gehandhaafd bleef. 27 Juni 1827 woonde hij na bijna 25-jarigen dienst de laatste vergadering van de commissie van fabricage bij, die voltallig was opgekomen om afscheid te nemen van den aftredenden bouwmeester³⁾.

De titel van bouwmeester heeft in 1827 officieel afgedaan, voortaan heet de chef der fabricage stadsarchitect, een titel, die naast bouwmeester al telkens voorkomt en vroeger alleen gebruikelijk geweest was. Pieter Adams, de nieuwe architect, had voor de stad Rotterdam, zooals wij gezien hebben, reeds werk gedaan, waardoor de aandacht op hem gevestigd was. In de raadsvergadering van 26 April 1827 wordt hij genoemd „professor in de genie- en

1) Deze heeft voor zijne bemoeiingen f 150 plus reis en verblijfkosten genoten

2) 3 September 1821 werd hiertoe benoemd Andries Munro Jr., wien ook het toezicht was opgedragen over de verbouwing van den Doele in 1821 en van wien wij een kaart hebben van de buitenplaats Honingen van 1818, van het eiland Feijenoord van 1819 en een kaart van den Nieuwen aanleg of het Nieuwe werk in het westen der stad, opgemeten in 1821 en 1822 en volgens de origineele kaarten van A. Munro, beëdigd landmeter en bouwmeester dezer stad.

3) Hij was geboren 11 Nov. 1762, in het Gereformeerd weeshuis te Rotterdam opgevoed en is gestorven 4 Juli 1835.

artillerieschool te Delft, lid van het Koninklijk Instituut en die van zijn practische en theoretische kunde vele proeven heeft gegeven, zooals ook kan blijken uit de overgelegde stukken betrekkelijk het Raadhuis". Zijn benoeming had plaats op een tractement van f 3000¹⁾, vrije woning, vuur en licht, zonder andere emolumenten. Ruim tien jaren heeft hij de gemeente gediend en hier in de stad verschillende bouwwerken tot stand gebracht. De gevel van het Raadhuis aan de Kaasmarkt, waarvan de eerste steen 29 Aug. 1827 door zijn zoontje Gijsbert gelegd werd, en het inwendige van dit gebouw zijn zijn werk. De Korenbeurs kreeg in 1829 een geheel ander aanzien naar zijn teekeningen. Verder noem ik van hem de R. K. St. Dominicuskerk aan den Steiger, gebouwd van 1832 tot 1836, terwijl ook door hem de R. K. St. Willebrorduskerk in Bergschenhoek in 1832 is gebouwd. In zijn tijd is de begraafplaats Crooswijk aangelegd; 4 Nov. 1829 had de eerste steenlegging van de grafkelders plaats door zijn zoontje Pieter Adams Jr. Waren onder Munro de vestmuren reeds afgebroken, nu kwamen torens en poorten aan de beurt, zoodat het stadsbeeld hoe langer hoe meer veranderde, al bleven de oude grenzen ook bewaard. De bouw van een nieuw gasthuis, waarvoor de architect 25 October 1828 projecten had ingeleverd en dat f 60.000 zou moeten kosten, — of, indien gemaakt onder zijn directie door stadsarbeiders f 50.000 — is voorloopig uitgesteld en heeft pas onder zijn opvolger zijn beslag gekregen.

Aan dit architectschap kwam op zeer onaangename wijze een einde. Reeds geruimen tijd liet de verhouding tusschen de Commissie van beheer en den stadsarchitect te wenschen over. De laatste, die al heel spoedig met tal van eischen was gekomen en allerlei moeielijkheden met aannemers van werken had, is zeker niet vrij te pleiten van groote zelfingenomenheid, terwijl hij zich veel liet voorstaan op zijn vroeger professoraat²⁾. Waarschijnlijk ook had hij zich het architectschap als een meer zelfstandige posi-

1) Eerst had men hem f 2400 aangeboden, doch daarvoor had hij bedankt.

2) Van Reijn spreekt in zijn Aanteekeningen VI ironisch over hem als „professor in vele wetenschappen en geleerdheden”. Onder Adams vernemen wij voor het eerst van een bijna algemeene staking onder werklieden, n.l. 29 Juli 1829 van de baggerlieden. Het gewone tuchtmiddel van schorsing of, zooals men dit vroeger noemde, onwilligen „om een kuyer” te doen gaan, werd niet voldoende geacht. Alle dienstweigeraars werden ontslagen.

tie voorgesteld en gevoelde hij zich daarin teleurgesteld, wat tot botsingen aanleiding gaf, die zoover gingen, dat er een commissie van onderzoek uit den raad werd ingesteld. Deze gaf als haar meening te kennen, dat nog zijn kunde daargelaten, waarop men trouwens vele aanmerkingen had, vooral, omdat de architect soms eigenmachtig goedgekeurde teekeningen veranderde en dat niet tot haar voordeel, „een stadsarchitect als ondergeschikt be- diende moet worden beschouwd, die nog iets meer en nog iets anders dan kunde behoort te bezitten” en dat het niet aanging, dat hij zich als meester gedroeg, waar hij dienaar moest zijn. De raad besloot 20 Juni 1838 op grond van zijn onbekwaamheid en gebrek aan onderdanigheid aan zijn superieuren den architect als ongeschikt voor zijn werk te ontslaan, hem tot 31 Aug. 1838 nog de bewoning van het Timmerhuis te vergunnen en zijn salaris tot 31 December te laten doorgaan. Een lijvig rekest door den be- leedigden architect, die alles toeschreef aan een kabaal tegen zijn persoon, ingediend bij den Koning, mocht niet baten ¹⁾).

Een opvolger, die aan de gestelde eischen voldeed, meende men gevonden te hebben in den persoon van den eerste luitenant- ingenieur Willem Nicolaas Rose, die, op hetzelfde tractement met emolumenten doch op een nieuwe instructie, 24 Januari 1839 tot stadsarchitect werd benoemd. De nieuwe instructie verschilde heel weinig van de vorige. Nu was er bij bepaald, dat plannen, modellen en bestekken, door den architect vervaardigd, het eigen- dom der stad bleven en dat deze de gewone en, zoo gewenscht, ook buitengewone vergaderingen verplicht was bij te wonen.

Tot 1855 heeft Rose de stad als architect gediend en veel is er in dien tijd tot stand gekomen, waaraan zijn naam verbonden is, o.a. de bouw van het nieuwe Ziekenhuis aan den Coolsingel, dat in 1851 in gebruik werd genomen. Onder hem is de groote groei van Rotterdam begonnen, mogelijk gemaakt door het afbreken reeds onder zijn voorgangers van vestmuren, torens en poorten,

1) Pieter Adams, geb. te Utrecht in 1780, overl. aldaar Juni 1846. Zie C. Kramm: Geschiedenis van de beeldende kunsten in de Nederlanden. De stad werd later nog door den heer Adams aangesproken over hem toebehoorende teekeningen, die achter gebleven waren; deze van haar kant maakte aanspraak op teekeningen, die wederrechtelijk waren meegenomen, o.a. ontbraken alle teekeningen van het nieuwe stadhuis, wier aantal de architect in een brief zelf opgeeft als 22 stuks.

waarvan behalve de Delftschepoort geen enkele meer bleef staan; de laatste, n.l. de Oudehoofdpoort, werd in 1856 opgeofferd aan de zoogenaamde eischen van het verkeer. In de binnenstad verdwenen tal van vuile watertjes, die uit hygiënisch oogpunt een kanker voor de stad waren, als Slikvaart, Blindemanswater, Franschewater, Spinhuiswater, Penningsloot, Pannekoek-sloot enz. Met de uitvoering van het in 1842 ingediende plan, bekend als waterproject, is wel pas in 1856 een begin gemaakt, doch aan Rose is het te danken. Het doel was voornamelijk om de oude polderstad met Maaswater te ververschen. De geprojecteerde singels en wegen langs de limieten van Rotterdam hebben het bebouwde terrein der stad in korten tijd zeer vergroot; tusschen deze singels en de oude grachten breidde de stad zich snel uit. Aan het Nieuwewerk, tusschen de Wester-Nieuwehoofdpoort en het Ponteveer verrees sinds 1848 een nieuwe stadswijk met Westerstraat, Westerhaven, Maasstraat, Willemskade en Willemsplein, waarbij zich het Park aansloot. IJzeren basculeerende bruggen zijn gekomen in de plaats van de oude houten ophaalbruggen en sinds 1851 hebben kaaimuren van bazalt de oude houten beschoeiingen vervangen. Deze nieuwe bekading heeft echter in den beginne tot heel wat teleurstellingen aanleiding gegeven en in 1854 stortte een groot gedeelte van den kaaimuur aan de Boompjes in, wat voor den heer Rose het einde van zijn gemeente-architectschap ten gevolge heeft gehad.

Dit ongeluk toch kwam de gemeente op een ton gouds te staan, waarvoor men den architect aansprakelijk stelde. Er waren er, die de schuld gaven aan de zuinigheid van het stadsbestuur, waardoor Rose's plannen meermalen niet tot hun recht konden komen, of aan de verraderlijke bodemgesteldheid, waarmee onmogelijk altijd rekening te houden was, doch ontkend kon niet worden, dat dergelijke teleurstellingen bij gebouwen, bruggen en wegen zich reeds vaker hadden voorgedaan. Aan de veelzijdige, bouwkundige verdienste, ja de geleerdheid van den architect twijfelden slechts weinigen, aan zijn onkreukbare eerlijkheid, belangeloosheid en ijver geloofde iedereen, doch men zag in hem den theoreticus, wien de praktische bekwaamheid ontbrak om zijn plannen in alle details ten uitvoer te brengen. Op deze plaats behoorde, zooals men vrij algemeen uitsprak, een man van meer praktisch inzicht en die ook als chef van de fabricage meer per-

soonlijke leiding zou kunnen geven en beter het dagelijksche toezicht kon houden op al het personeel. Wel werd hiertegen ingebracht, dat men eigenlijk vijf pooten aan één schaap verlangde en die taak voor één persoon te veelomvattend was. De instructie van 1839 kon onmogelijk meer dienen voor de geheel veranderde omstandigheden in 1855! Waren vroeger de stadsbazen de eigenlijke opzieners over het werkvolk geweest, die in de vergaderingen der commissie over zaken van minder belang gehoord werden, sinds 1852 waren zij daarvoor niet meer ontboden en de architect was de man geworden, die *alles* moest weten en nagaan¹⁾. Wel was hem daarom f 300 's jaars toegestaan voor rijtuiggeld om alle werk beter te kunnen controleeren en hem 26 Januari 1854 een adjunct-architect toegevoegd in Willem Anthonie Scholten, doch een geheele reorganisatie van den dienst der plaatselijke werken scheen noodig. Een voorstel van B. en W. van 18 October 1854 om hem als architect te ontslaan, werd 30 November 1854 op voorstel van enkele raadsleden zoo gewijzigd, dat hij in de plaats daarvan als ingenieur aangesteld zou worden, opdat de stad van zijn kunde partij zou kunnen blijven trekken en hem voortaan alleen het maken van teekeningen zou opdragen. Eindelijk na warme discussies en het aanbieden van adressen van de burgerij om den architect te behouden, werd 3 Maart 1855 door den raad besloten tot een geheele reorganisatie, waarbij de titels en werkzaamheden van architect en adjunct-architect in dier voege veranderd werden, dat met ingang van 1 November 1855 de eerste ingenieur zou worden op een tractement van f 3000²⁾, de laatste directeur op een tractement van f 2000 en vrije woning. De nieuwe instructies voor beide titularissen zijn 29 October 1855 vastgesteld, waarbij de ingenieur belast werd met het ontwerpen en maken van alle plannen der gemeentewerken, terwijl aan den directeur, aan wien het stadstimmerhuis als woning werd aangewezen, het opzicht was opgedragen over de stadsbazen, opzichters, teekenaars en stadswerklieden. Het personeel zou dus staan alleen

1) In 1827 was de meesterknecht of stadsbaas vervangen door twee personen, n.l. een stadstimmermansbaas en een stadsmetselaarsbaas, wier positie weer meer terugkeerde tot die van de oude stadsopzieners.

2) Rose's tractement was sinds 1839 gestegen tot f 4100, n.l. f 3550 en vrije huishuur, gerekend op f 550.

onder den directeur, die ook als vanouds de stadstimmerman en bouwmeester de noodige aankopen van materiaal moest doen.

De geschiedenis van den chef der fabricage, van stadstimmerman tot directeur¹⁾ van gemeentewerken, is hiermee beschreven. Willem Anthonie Scholten is de eerste directeur geweest, doch deze reorganisatie berustte geheel op een compromis, gemaakt terwille van den vroegeren stadsarchitect. Tot 1 Juli 1858 bleef Rose ingenieur van gemeentewerken, werd daarop door zijn benoeming tot bouwmeester van 's Rijks gebouwen, tengevolge waarvan hij de Maasstad metterwoon verliet, ingenieur-adviseur op een tractement van f 2000, terwijl tevens het salaris van den directeur gebracht werd op f 3000. Scholten overleed reeds in 1861 en zijn opvolger Christiaan Bonifacius van der Tak heeft tot Rose's dood, 9 October 1877, samengewerkt met dezen, die sinds 1873, toen Gerard Scholten adjunct-directeur werd, zijn titel in adviseur zag veranderen met behoud van hetzelfde tractement, hoewel de betrekking toen feitelijk een sinecure was geworden.

Als wij de positie van dezer stede timmerman, metselaar, architect en bouwmeester nagaan sinds het midden der 16de eeuw, zien wij een stijgende lijn, hoewel niet te ontkennen valt, dat er veel ups en downs zijn. Naast groote waardeering voor dezen ambtenaar, staat maar al te dikwijls het principe op den voorgrond, dat men voor de fabricage zuinig moet zijn en meestal begint men daarmede door in de eerste plaats den chef in zijn salaris te beknibbelen. Na een Van Noorden, die een groote rol speelde, doch in wien men teleurgesteld werd, daalde het aanzien van den timmerman, totdat Claes Jeremiasz Persoons aan dit ambt nieuwen luister verleende; bezuiniging was daarop weer de leus, tot het optreden van Sander de Bruyn. Van Aken en Verhellouw hebben zeker dikwijls al zuchtende hun werk verricht, Moens, doch vooral Munro hebben tot het einde toe zich in der heeren gunst mogen verheugen. Telkens komt het uit, dat de vroedschap of raad in de eerste plaats let op personen, geschikt om het werk te leiden, pas in de tweede plaats komt de bouwkundige tot zijn recht. Iemand als Adams viel geheel uit het kader; bij hem en zijn

1) In Amsterdam had men toen al lang een directeur.

opvolger Rose was de technische bekwaamheid hoofdzaak, wat ook bij den laatste tot een conflict leidde, waardoor een reorganisatie tot stand kwam, die in 1873 in beteren vorm bestendig werd door den directeur een adjunct-directeur ter zijde te stellen. De directeuren en adjunct-directeuren na 1855, hoewel niet binnen de grenzen van dit stuk vallende, zijn vermeld op de hiërarchter gevoegde lijsten van de hoofden van dienst.

Een kort woord tenslotte over het stadstimmerhuis aan het Haringvliet z.z., dat vroeger den timmerman en metselaar (in 1855 den directeur van gemeentewerken), sinds 1736 ook den klerk of boekhouder, sinds 1740¹⁾ tevens den meesterknecht, later den timmermans- en metselaarsbaas geherbergd heeft (in 1855 hun opvolgers, de hoofdopzichters). In 1718 werd het voorpand verbouwd, in 1746 kwam er een nieuw gedeelte bij. Het bevatte oorspronkelijk een steenhouwerij, timmermanswinkel en smidswinkel²⁾, later kwamen er nog verwers- en wagenmakerswinkels bij, een ijzer-, verf-, glas-, hout-, kalk-, tras-, steen-, pannen- en tegelmagazijn of -loods, een scheepmakersloods met hellingen en een stal. Het is een historisch gebouw, waar sinds 1599 grootendeels de plannen bedacht zijn tot grootmaking en verfraaiing van Rotterdam.

LIJST VAN DE HOOFDEN VAN DIENST DER STADS-FABRICAGE OF GEMEENTEWERKEN.

DER STEDE TIMMERMAN.

Dirck Willemsz., 27 Augustus 1550.

Pieter Claesz., in 1556.

Dirck Pietersz. Lomp, 10 Mei 1586³⁾—15 Augustus 1594.

Jonge Adriaen Jansz. van Delft, 15 Augustus 1594.

Adriaen Lenertsz. van Noorden, 20 Juli 1603—10 Nov. 1632.

Adriaen Adriaensz. van 's Gravesande of Vermeer, 11 Juli 1633—16 Juni 1642.

Dirk Davidsen Versijden, 21 Juli 1642—7 Mei 1660.

1) Toen kon de meesterknecht ook elders wonen met vergoeding van f 70 voor huishuur.

2) In 1744 verdwenen als kostbaar en gevaarlijk uit een oogpunt van brand.

3) De data hebben, op een enkele uitzondering na, betrekking op den dag van aanstelling en van ontslag of overlijden, niet van indiensttreding en vertrek, daar deze data pas voor de 19de eeuw vermeld worden.

DER STEDE METSELAAR.

- Gerrit Bras, in 1550 en 1556.
Gijsbert Sebastiaensz., in 1584—Mei 1600 (†).
Andries Gijsbrechtsz., 20 Juli 1603—Mei 1626 (†).
Yeman Jansz., 10 Nov. 1632.
Jan Hendrikse, 11 Juli 1633—19 Juni 1642.
Wouter Woutersz. van der Bel, 21 Juli 1642—7 Mei 1660.

STADSARCHITECT OF -BOUWMEESTER.

- Claes Jeremiasz. Persoons, 24 Mei 1660—1 Juli 1690.
Jan Persoons, 1 Juli 1690—19 October 1692 (†).
Jan Jansz. de Ridder, 29 April 1694—6 Mei 1714 (†).
Sander de Bruyn, 28 Mei 1714—30 Augustus 1723.
Arent van Dongen, 15 November 1723—October 1738 (†).
Adriaen Moens, 27 October 1738—26 April 1758 (†).
Ary van Aken, 19 Juni 1758—28 December 1772 (†).
Paulus Verhellouw, 4 October 1773—18 Maart 1799.
Aart Kool, 9 Mei 1799—12 Juli 1802 (†).
Andrew Munro, 27 September 1802—26 April 1827.
Pieter Adams, 26 April 1827—20 Juni 1838.
Willem Nicolaas Rose, 24 Januari 1839—3 Maart 1855.

DIRECTEUR VAN GEMEENTEWERKEN.

- Willem Anthonie Scholten, 3 Maart 1855—30 April 1861 (†).
Christiaan Bonifacius van der Tak, 22 Aug. 1861—8 Aug. 1878.
Gerrit Johannes de Jongh, 2 September 1879—27 Jan. 1910.
Abraham Cornelius Burgdorffer, 22 Juni 1910—30 April 1922.

MEESTERKNECHT VAN DE FABRICAGE.

- Jan Dionysz. Kelck, 26 Mei 1651—Febr. 1672 (†), (toeziener over de stadsarbeiders).
Bastiaen Havelaer, 12 Jan. 1695—Juni 1721 (†), (toeziener over de stadsarbeiders).
Huych Teunisse, in 1709 (opziener der metselaars)—29 Oct. 1721, meesterknecht.
Hendrick Pijl, 7 November 1721 waarnemend meesterknecht.
Jacobus Poortermans, 29 Sept. 1722—Oct. 1723 (†), (metselaar).
Adriaen Moens, 6 December 1723—27 Oct. 1738, (metselaar).
Ary van Aken, 28 Maart 1740—19 Juni 1758.

Aart Kool, 25 Juli 1758—Juni 1799.
Nicolaas van Dongen, 2 Aug. 1799—(1814)¹⁾, (timmerman).
Jan Soetermeer, 5 Aug. 1814—26 Mei 1824 (†).
Thomas Braacx, 26 Mei 1824 (provisioneel), 28 Oct. 1827 (fi-
naal)-stadstimmermansbaas.
Frans Tollenaar, 1 Nov. 1827, stadsmetselaarsbaas.

ADJUNCT-ARCHITECT VAN GEMEENTEWERKEN.

Willem Anthonie Scholten, 26 Jan. 1854—3 Maart 1855.

ADJUNCT-DIRECTEUR VAN GEMEENTEWERKEN.

Gerard Scholten, 1 Mei 1873—1 October 1881²⁾.
Jan Hendrik Neiszen, 1 Oct. 1881—1 Juni 1899.
Hendrik Albert van Ysselstein, 1 Jan. 1892—15 Oct. 1908.
Abraham Cornelius Burgdorffer, 1 Juni 1899—1 Aug. 1910.
Cornelis Nobel, 1 Jan. 1903—15 Jan. 1911.
Wouter Cool Jr., 15 Oct. 1908—17 Maart 1911.
Hendrik Carel Wesseling, 25 Maart 1914—30 April 1919.

KNECHT-KLERK-BOEKHOUDER VAN DE FABRICAGE.

Pieter Ancelin of Asselin, 1694 of 1698—November 1720 (†).
Abraham van den Abeele, 9 Dec. 1720—28 Mei 1726.
Nicolaes Bijlaert, 16 April 1731—5 April 1735.
Gerald van Wolde, 25 April 1735—7 Mei 1757.
Christiaen Adriaen Kelk, 7 Mei 1757—5 Sept. 1792 (†).
Willem Boss, 5 Sept. 1792—17 Nov. 1815 (†).
Adrianus Gerardus Boss, 18 Dec. 1815—21 Juni 1821 (†).
Willem Brambacht, 31 Aug. 1821—1 Sept. 1855 (†).

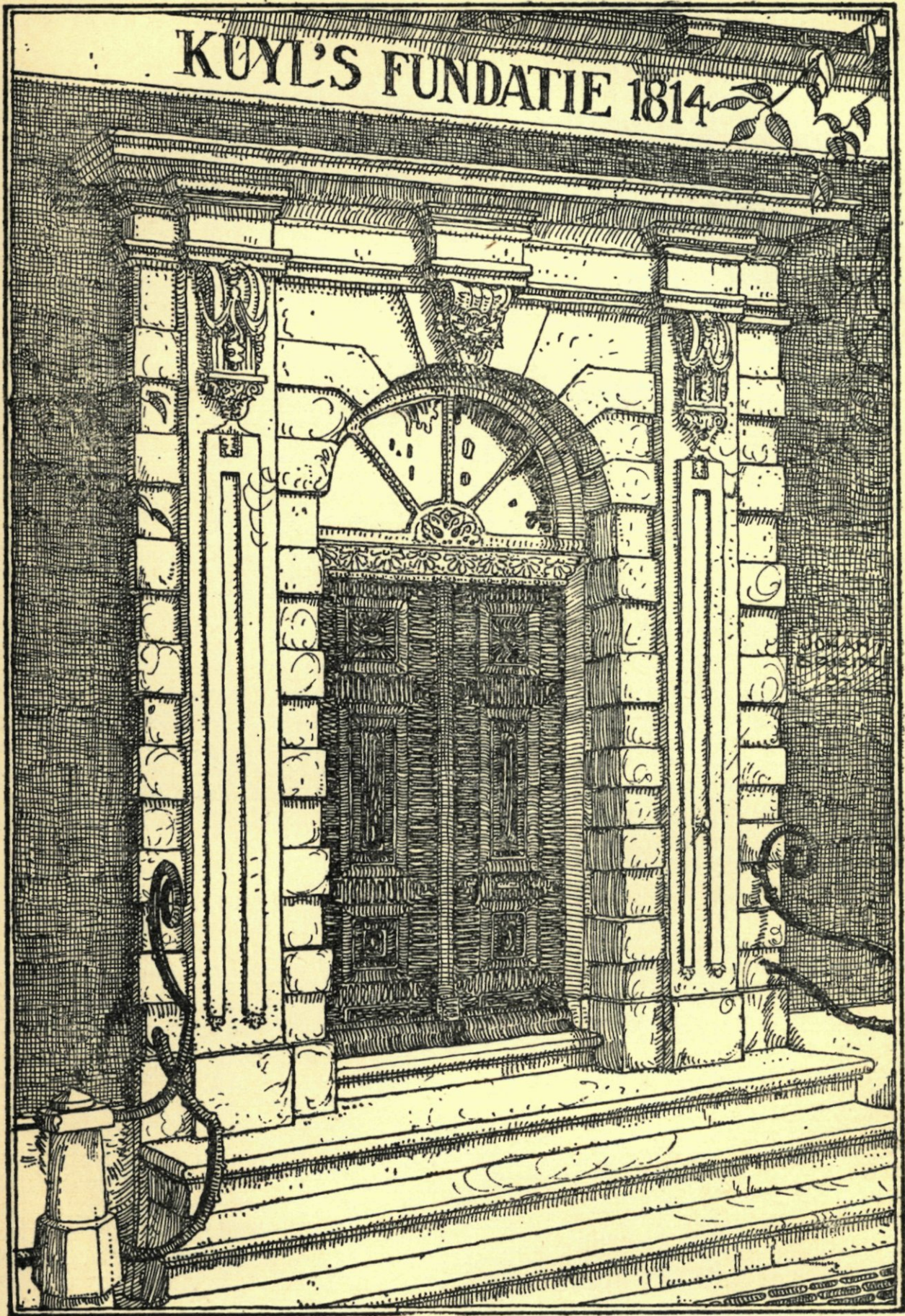
1) Zijn sterfdatum is niet gevonden.

2) De data der adjunct-directeuren geven den dag van indiensttreding en van ontslag op.

ZEGEL VAN JOHAN VAN MATENESSE.

Insgelijcken is mijn segell an^o 1572 genomen op mijn huys te Ryviere in de Paesheylichdaech van de soudaten, die uuyt den Briel quamen innemen de haven ende Schiedam. (Eigenhandige aantekening van Johan van Matenesse).

De Nederlandsche Leeuw XXXIX 36 noot.

HOOFDINGANG VAN KUYLL'S FUNDATIE AAN DE SCHIE
Naar een teekening van Johan Briedé